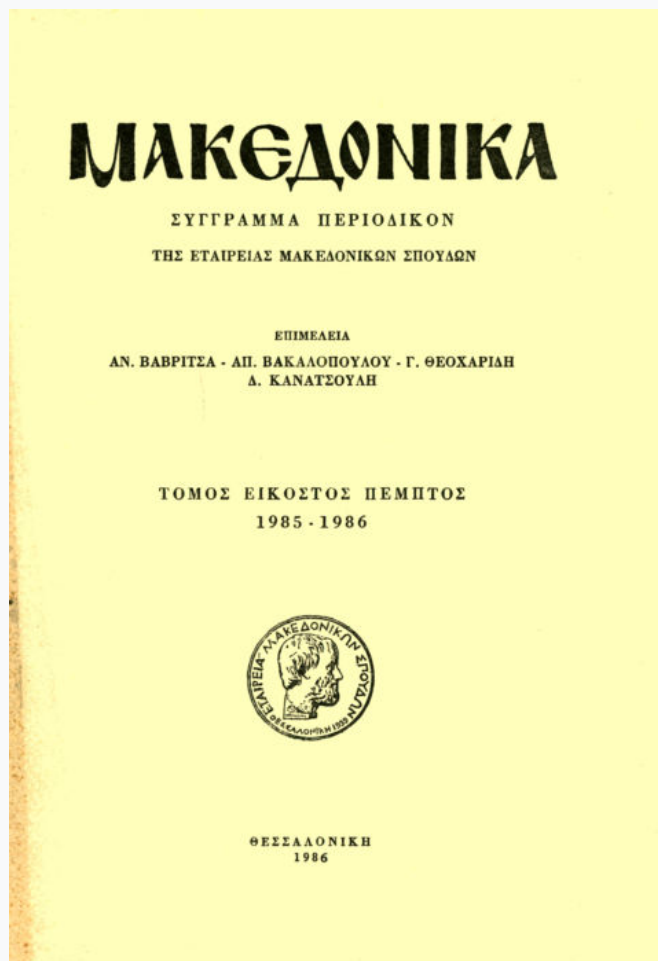

Μακεδονικά

Τόμ. 25, Αρ. 1 (1986)

Ο Στέφανος Κων. Ταττής (1825-1910) στη δομή της κοινωνίας της τουρκοκρατούμενης Θεσσαλονίκης (19ος αι.)

Δημήτρης Γ. Σερεμέτης

doi: [10.12681/makedonika.229](https://doi.org/10.12681/makedonika.229)

Copyright © 2014, Δημήτρης Γ. Σερεμέτης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σερεμέτης Δ. Γ. (1986). Ο Στέφανος Κων. Ταττής (1825-1910) στη δομή της κοινωνίας της τουρκοκρατούμενης Θεσσαλονίκης (19ος αι.). *Μακεδονικά*, 25(1), 266–296. <https://doi.org/10.12681/makedonika.229>

Ο ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΩΝ. ΤΑΤΤΗΣ (1825-1910)
ΣΤΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (19ος αί.)

*Ἀφιερώνεται στή μνήμη τῶν ἀγαπημένων μου
ἀδελφῶν Κωνσταντίνου Ἐδάγγ. Σαρρή καί τῆς
συζύγου του Ἀναστασίας (Σούλας) τὸ γένος
Χατζηνάτα*

Ὁ Στέφανος Κων. Τάττης ἦταν γόνος εὐκατάστατης οἰκογένειας. Γεννήθηκε στίς 3 Φεβρουαρίου 1825 στὸ Βυθ(ι)κούκι τῆς Βορ. Ἡπείρου, μιά μικρὴ κομόπολη Ν.Δ. τῆς Μοσχόπολης, στὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς. Πολλοὶ Ἕλληνες, ἀπὸ τοὺς προγενέστερους αἰῶνες, ζοῦσαν στὸ Βυθ(ι)κούκι τῆς σημερινῆς Νότιας Ἀλβανίας διατηρώντας ἀκαμαῖο ἑλληνικὸ φρόνημα καί ἐθνικὴ συνείδηση. Πατέρας του ἦταν ὁ φιλικὸς Κωνσταντίνος Παν. Τάττης (1787-1864), ποὺ ἀσχολοῦνταν μὲ τὸ ἐμπόριο καπνοῦ¹.

Μετὰ τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονικῆς στὴν Ἐπανάσταση (Μάιος 1821) καί τὴν ἀποφυλάκισή του αὐτός, ὁ πατέρας Κωνσταντίνος Π. Τάττης², εἶχε κρίνει σκόπιμο καί ἀναγκαῖο νὰ παραλάβει τὴν οἰκογένειά του ἀπὸ τὸ Βυθ(ι)κούκι (30 Ὀκτωβρίου 1825) καί γιὰ ἀσφάλειά της νὰ τὴ μεταφέρει στὸ Μεγάροβο, ἓνα ἄλλο ἑλληνικὸ κεφαλοχώρι μερικὰ χιλιόμετρα δυτικὰ τοῦ Μοναστηριοῦ³. Οἰκογενειακὰ ὅμως πλήγματα, ὅπως ὁ θάνατος τῆς γυναίκας του Αἰκατερίνης (6-7-1826)⁴, τῆς μητέρας του Ἐλένης (4-1-1831) καί τῆς δευτέρας καί τρίτης ἀκόμα γυναίκας του, τὸν ὑποχρέωσαν νὰ φύγει ὑπὸ τὸ Μεγάροβο, ὅπου δὲν τὸν κρατοῦσε ὁ τόπος, καί νὰ ἐ-

1. Γιὰ τὸν Κωνσταντίνου Π. Τάττη καί τὴ δράση του στὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία, βλ. Δ η μ. Σ ε ρ ε μ ε τ η, Ὁ φιλικὸς Κωνσταντίνος Π. Τάττης (1787-1864), «Μακεδονικά» 23 (1983) 65 κ.έ., 73, ὅπου καί ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Ὁ Κωνσταντίνος Τάττης εἶχε συλληφθεῖ στίς Σέρρες (8-5-1821) καί φυλακισθεῖ γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα γιὰ τὴ συμμετοχὴ του στὴν ὀργάνωση καί ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας στίς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας (Δ. Σ ε ρ ε μ ε τ η, ὁ.π., 73 κ.έ., 85).

3. Πρὸβλ. Δ η μ. Σ ε ρ ε μ ε τ η, ὁ.π., 76, 81.

4. Ἡ Αἰκατερίνη αὐτὴ, ἐνδεχόμενα, ἦταν κόρη κάποιου τῆς μεγάλης οἰκογένειας Κωνταντζόγλου, ὅπως τουλάχιστο διασώζει ἡ προφορικὴ παράδοση (βλ. Δ. Σ ε ρ ε μ ε τ η, ὁ.π., 78 κ.έ.).

γκατασταθεί με την οικογένειά του στη Θεσσαλονίκη (16-9-1832) οριστικά πιά. Έτσι η οικογένεια Τάττη συνδέθηκε και ουσιαστικά με την πόλη της Θεσσαλονίκης, που έμελλε να αποτελέσει τη ζωντανή και αγαπημένη πατρίδα τους. Όρφανός ο Στέφανος Κ. Τάττης από μητέρα (που τον άφησε ενάμισυ χρόνο) μεγάλωσε και ανατράφηκε κατά τη συνήθεια της εποχής, με τη φροντίδα παραμάνας.

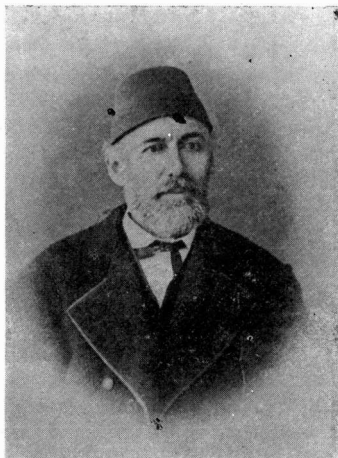
Αυτά όλα τα στοιχεία και όρισμένες άλλες λεπτομέρειες προκύπτουν από «σημειωματάριο» (τεφτέρι), που κρατούσε ώριμος πιά ο Στέφανος Κ. Τάττης, για να καταγράφει διαχειρίσεις και ένοικια όπο κτήματά του¹. Από το «βιβλιάριο» αυτό προκύπτει ότι ο πατέρας του αγόρασε αρκετά ακίνητα μέσα στην πόλη τότε μάλιστα απέκτησε κατοικία και καταστήματα στην περιοχή Καμάρας (4-1-1834). Από την επόμενη σημείωση βγαίνει ότι όλα αυτά κήκαν στη φωτιά, που έγινε στις 29-8-1839, και τὰ ξανάκτισε όλα ο πατέρας του. Σε άλλη φωτιά όμως, όταν κήκαν τὰ μαγαζιά (18-11-1869) σημειώνει ότι «τὰ ἀνακαίνισε» ο ίδιος². Ο πατέρας του, βέβαια, είχε ήδη πεθάνει (1864). Έτσι, από τις ἀναγραφές αυτές συμπεραίνουμε ότι ο πατέρας του πρέπει να ήταν οικονομικά πολύ ισχυρός, αφού, ἐρχόμενος για ἐγκατάσταση (μετοίκηση) στη Θεσσαλονίκη, διέθεσε πολλά χρήματα μέσα σε λίγο χρόνο, ενάμισυ, για ἀγορά ακινήτων (4-1-1834) και επίσης πολλά για να τὰ ανοικοδομήσει ξανά μετά την καταστροφή τους (πυρκαϊά στις 29-8-1839).

Φαίνεται ότι φεύγοντας από το Βυθκούκι, και ύστερα από το Μεγάροβο, παρά τὰ ὅσα δεινά ἔπαθε, διέσωσε τὸ πιὸ μεγάλο μέρος τῆς περιουσίας του σὲ χρήματα ἢ καὶ ἐμπορεύματα καὶ κέρδισε, σύντομα, περισσότερα μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς δουλειᾶς του³.

1. Τὸ «βιβλιάριο» αὐτὸ κατεῖχε ἡ μητέρα μου Πόπη (Καλλιόπη) χήρα Γεωργίου Σερεμέτη, τὸ γένος Κωνστ. Τάττη (1894-1978) καὶ διαφύλαξε μέχρι τὸν θάνατό της. Εἰδικὰ στὶς σελ. 1-2 καταγράφονται οἰκογενειακὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα, ἐντελῶς σύντομα, ἐνῶ στὶς ἐπόμενες σελίδες, μέχρι σ. 148, διαχειριστικὲς σημειώσεις. Ἀφοροῦσες τὴν περίοδο 1835 καὶ ἔξης. Ὁ Στέφανος Κ. Τάττης, ποὺ τὸ τηροῦσε, φαίνεται ὅτι ἔκανε ἀντιγραφή (τουλάχιστο στὶς σ. 1-2 ποὺ διασώθηκαν) ἀπὸ παλαιότερο σχετικὸ «βιβλιάριο» ποὺ κρατοῦσε ὁ πατέρας του Κωνστ. Π. Τάττης, γιατί ἀναγράφει στὴν 1η σελίδα ἐπάνω: «Ἀντιγραφή ἐκ τοῦ πατρικοῦ μου βιβλίου». Δυστυχῶς ὅμως, μεταγενέστερα φύλλα, ποὺ θὰ πρέπει νὰ περιείχαν χρήσιμα ἄλλα, οἰκογενειακὰ ἢ καὶ γενικότερα, ἴσως ἱστορικὰ στοιχεῖα, λείπουν.

2. Δ. Σερεμέτη, ὀ.π., 86.

3. Βλ. γενικότερα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου στὴ Θεσσαλονίκη στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας: Ἀ. π. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Α'-Ζ', Θεσσαλονίκη 1961-1986, καὶ ἰδίως τ. Δ', 465 (θὰ ἀναφέρεται στὴ συνέχεια «Ἱστορία Ν. Ε.»), τοῦ Ἰδίου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983, 240, 274, 319, Κ. Μοσκόφου, Θεσσαλονίκη 1700-1912, τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης, Ἀθήνα 1974, *passim* (στὴ συνέχεια Τομή), Γ. Χριστοδούλου, Ἡ Θεσσαλονίκη, πόλις

*Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος
Στέφανος Κων. Τάττης (1825-1910), βουλευτής,
μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ «φέσι» τῆς ἐποχῆς στὴν
Κωνσταντινούπολη (1876).*

Ἀντίκτιπος γεγονότων

Μὲ τὴν ἐγκατάστασή της στὴ Θεσσαλονίκη στὰ 1832¹ ἡ οἰκογένεια Κ. Τάττη θέλησε νὰ ἐπιβιώσει, ζώντας πιά, ἀναγκαστικά, σὲ συμβατικὴ νομιμότητα στὰ πλαίσια τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Ἐπανάσταση εἶχε πιά τελειώσει, ὕστερα ἀπὸ τόσους ἀγῶνες, καὶ πληρώθηκε μὲ βαρὺ αἷμα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, μὲ ἀποτέλεσμα ὁμῶς τὴν ἀπελευθέρωση μόνο ἑνὸς μικροῦ τμήματος τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου (γραμμὴ Ἄμβρακικοῦ-Παγασητικοῦ), ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει ὑπόδουλο στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

Γι' αὐτὸ ὁ Κωνστ. Τάττης, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς συνδιαλλαγῆς

τοῦ ἐμπορίου, Θεσσαλονίκη 1933, 12, καὶ τοῦ ἴδ. ο. υ, Ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταετίαν, Θεσσαλονίκη 1935, 35 κ.έ.

1. Οἱ ταραχὲς καὶ ἀναστατώσεις, ποὺ συγκλονίζουν τὴν Ἀλβανία, 1830-1832, καὶ πρωύτερα ἀκόμα, ἔχουν ἀνάλογο ἐπίδραση καὶ στὸν μακεδονικὸν χώρον (βλ. καὶ Κ. ω. ν. Β. α. κ. α. λ. ο. π. ο. ὑ. λ. ο. υ, Πῶς εἶδαν οἱ Εὐρωπαῖοι πρόξενοι τὴ Μακεδονία, «Μακεδονικά» 20 (1980) 54.

μεταξύ τῶν κυβερνήσεων Ἑλλάδας καὶ Τουρκίας (συνθήκη Κωνσταντινούπολης, 1832) καὶ τὸν καθορισμὸ πιά εἰρηνικοῦ τρόπου ζωῆς, ἀγόρασε ἀκίνητα μέσα στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης (18-1-1834) καὶ ξανάρχισε τὶς ἐμπορικές του δραστηριότητες, ποὺ ἀνέπτυξε ἰδιαίτερα.

Τόσο ὁ ἴδιος (Κ. Τάττης), ὅσο καὶ ὁ γιὸς του Στέφανος Τάττης, σὲ ὁμοψυχία βέβαια μὲ τοὺς ἄλλους σκλαβωμένους ὁμοεθνεῖς τους Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Μακεδονίας, Θράκης καὶ νησιῶν, ἐκρυσαν μὲ πόνο τὰ ἀληθινὰ συναισθήματά τους καὶ ἀγόγγυστα, ὀργανώνοντας, ὅσο γινόταν μέσα στὴν τουρκοκρατούμενη κοινωνία, τὴν κοινοτικὴ-ἐθνικὴ τους ζωὴ περίμεναν νὰ δημιουργηθοῦν κατάλληλες συνθήκες γιὰ νὰ διαλύσουν τὸ φρικτὸ σκοτάδι τῆς σκλαβιάς. Τὰ συνταρακτικὰ διεθνή γεγονότα μὲ τοὺς ὀσο γρήγορους ρυθμούς τους καὶ τὶς ἀπρόβλεπτες προεκτάσεις τους, ὅπως οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ 1848, τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου 1853-1856, τῆς Κρητικῆς ἐπανάστασης 1866-1869, τῶν συνεδρίων Ἁγίου Στεφάνου καὶ Βερολίνου 1877-1881 κ.λ., τοὺς συγκλόνιζαν. Οἱ Τοῦρκοι βρίσκονταν πάντα σὲ συνεχὴ ἐπιφυλακὴ καὶ διατηροῦσαν ἰκανὲς δυνάμεις στὶς ὑπόλοιπες περιοχές γιὰ τὴν ἄμεση καταστολὴ κάθε ἐπαναστατικῆς ἐξέγερσης. Οἱ Ἕλληνες πάλι σκιρτοῦσαν στὶς πληροφορίες γιὰ ἀναταραχὴ, κινήματα καὶ διαδηλώσεις τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας.

Ὁ ἀπόηχος τῶν γεγονότων ἔφτανε πάντα στοὺς ὑπόδουλους μεγεθυμένος, τοὺς ξεσήκωνε καὶ τοὺς συνέπαιρνε. Ἡ εἶδηση ὅτι ὁ ρωσικὸς στρατὸς ἔφθασε στὸν Δούναβη (18/30 Ἰουνίου 1853) καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ τουρκικοῦ στόλου στὴ Σινώπη (18/30 Νοεμβρίου 1853) ἦταν οἱ μεγάλες ἀφορμὲς γιὰ τοὺς ξεσηκωμοὺς τῶν Ἑλλήνων. Τιμητικὰ πρωτεῖα ἔχουν οἱ περιοχές τοῦ Ροδοβιτζίου τῆς Ἄρτας καὶ ἀμέσως στὴ συνέχεια τῶν Τζουμέρκων καὶ Σουλίου (Ἰαν. 1854)¹. Ἡ ἐπαναστατικὴ φλόγα ἐπεκτάθηκε ἀμέσως στὴ Δυτικὴ Θεσσαλία, τὸ Πήλιο, τὴ Μακεδονία, ὅπου καὶ πρόστρεξαν γιὰ ἐνίσχυση καὶ συστηματικὴ ὀργάνωση τοῦ ἀγῶνα πολλοὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀξιοματικοὶ καὶ παλιοὶ ἀγωνιστὲς τοῦ 1821, καθὼς καὶ ἐθελοντές².

Εἰδικὰ στὴ Μακεδονία ὁ ἀγῶνας συγκεντρώθηκε στὶς προσπάθειες τοῦ Τσάμη Καρατάσου, γιοῦ τοῦ παλίου πολέμαρχου, γιὰ ἐπιχειρήσεις στὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὶς περιοχές της, ἀλλὰ στὸ τέλος μὲ καμιά οὐσιαστικὴ ἐπιτυχία, ἀπὸ ἔλλειψη ὀργάνωσης καὶ συντονισμοῦ δράσης³. Οἱ Ἕλληνες μετὰ

1. Σ τ ε φ ά ν ο υ Π α π α δ ο π ο ὐ λ ο υ, Οἱ ἐπαναστάσεις 1854 καὶ 1878 στὴ Μακεδονία, Θεσσαλονικὴ 1970, 13.

2. Ἀρχηγοὶ ἀντίστοιχα ὁ Θεόδωρος Γρίβας, ὁ Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, ὁ Νικόλαος Φιλάρετος, ὁ Τσάμης Καρατάσιος καὶ γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ ἀγῶνα ὁ Κίτσιος Τζαβέλλας (Σ τ ε φ ά ν ο υ Π α π α δ ο π ο ὐ λ ο υ, ὁ.π., 14).

3. Σ τ. Π α π α δ ο π ο ὐ λ ο υ, 18.

ἀπὸ τόσες ἀγωνίες καὶ καταστροφές δέχθηκαν τὴν εἰρηνικὴ διαβίωση. Εἶχαν πιά συνειδητοποιήσει, ἰδίως οἱ τοῦ βόρειου ἑλλαδικοῦ χώρου, ὅτι οἱ διεθνεῖς συγκυρίες δὲν ἐπέτρεπαν, γιὰ τότε τουλάχιστο, εὐνοϊκὲς γι' αὐτοὺς ρυθμίσεις. Ἔτσι, ἀποδέχονταν σιωπηρὰ μιὰ πρόσκαιρη ἀναβολὴ στὴν πραγμάτωση τῶν πόθων τους γιὰ συσσωμάτωση τῶν περιοχῶν τους στὸν ἔθνικὸ κορμό. Ἔπρεπε νὰ παραμερίσουν τοὺς εὐγενεῖς πόθους γιὰ ἄμεση ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ὑπομείνουν τὰ πράγματα, περιμένοντας εὐμενεῖς ἐξελίξεις σὲ εὐθετότερο χρόνο. Στὸ διάστημα αὐτὸ εἶχαν συνεχῆ ἐργήγορη καὶ ἦταν ἀπόλυτα εὐαισθητοποιημένοι στὰ γεγονότα.

Δὲν ὑπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεῖα, ποὺ νὰ πληροφοροῦν γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ Κωνστ. Τάττη, πατέρα τοῦ Στέφανου, στὴν ἀσκηση τοῦ (καπν)εμπορίου κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Οὔτε σὲ ποῖο μέρος ἦταν ἡ ἐμπορικὴ ἐγκατάστασή του, ἂν καὶ ἀπὸ τὴ φύση τῆς προϋπέθετε συνεχεῖς διαπραγματεύσεις καὶ μετακινήσεις στὶς περιφέρειες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Γιὰ τὴν κατοικία του ὁμως πρέπει νὰ γίνει δεκτὸ ὅτι βρισκόταν στὴν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ὅπου, ἄλλωστε, κατοικοῦσε καὶ ἡ πιὸ ἐγκριτὴ μερίδα τῶν Ἑλλήνων. Ἦταν ἓνα πολὺ παλιὸ ἀρχοντικό, σχεδὸν μὲ τρεῖς ὀρόφους, χτισμένο πρὶν ἓνα τουλάχιστο αἰῶνα καὶ μὲ μεγάλο κῆπο. Βρισκόταν στὸ δρόμο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, ποὺ στὰ μεταπελευθερωτικὰ χρόνια ὀνομάστηκε ὁδὸς Βασιλέως Πέτρου (1912) καὶ ὕστερα Στρ. Ἐξαδακτύλου, καὶ ἦταν πιὸ ψηλὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία αὐτὴ κάπου 50 μέτρα, στὴ γωνία τότε μὲ τὴν ὁδὸ Μόδη¹. Αὐτὴ πάντως ἦταν ἡ πατρικὴ-οἰκογενειακὴ κατοικία τοῦ Στέφανου Κωνστ. Τάττη, ὅπου μεγάλωσε, ἐξῆσε καὶ πέθανε (1910). Σ' αὐτὴν ἦταν συσπειρωμένη, κατὰ τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς, ὅλη ἡ «πατριαρχικὴ οἰκογένεια» μὲ ὅλα τὰ μέλη τῆς, τόσο μάλιστα πολλὰ². Στὴν κατοικία αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ εἶχε πεθάνει καὶ ὁ πατέρας του,

1. Ἐνας Δανὸς ἀρχαιολόγος, ποὺ μελέτησε στὰ 1937-8 τὸ σπίτι αὐτό, τὴ στατικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ του, τὸ ὑπολόγισε ὅτι θὰ εἶχε κτισθεῖ μέσα στὴν τουρκοκρατία κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα, ἂν ὄχι καὶ προηγούμενα. Τὸ πρῶτο πάτωμα ἦταν ἀπὸ πλατιά πέτρα καὶ τὰ ἄλλα ἀνάμικτα μὲ ξύλο καὶ πέτρα. Εἶχε πολλὰ δωμάτια. Τὸ ἀκίνητο αὐτὸ πούληθηκε στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς (1943) καὶ ὕστερα πάνω στὸ οἰκόπεδὸ του χτίσθηκε ἀπὸ τοὺς ἀγοραστὲς νέα οἰκοδομή, ποὺ ὑπάρχει καὶ σήμερα (ὁδὸς Στρ. Μακρυγιάννη, ἀρ. 13).

2. Ἡ ἐγκατάσταση αὐτὴ τοῦ Στέφανου Κ. Τάττη καὶ τῆς οἰκογένειάς του στὴν οἰκία αὐτὴ βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ ζωντανὴ παράδοση, ἀλλὰ καὶ τὶς μεταγενέστερες καταγραφές (ὅπως Κ. Βακαλοπούλου, Χριστιανικὲς συνοικίες, συντεχνίες καὶ ἐπαγγέλματα τῆς Θεσσαλονίκης στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., «Μακεδονικά» 18, 1978, 103 κ.έ., ὅπου ὁ Στέφανος Τάττης φέρεται γραμμένος στὶς καταστάσεις τῶν χριστιανῶν τῆς ἐνορίας Ἁγίου Ἀθανασίου).

ό φιλικός Κωνστ. Τάττης (1864), με τις ενδείξεις που υπάρχουν (ἀγορά ἀκινήτων κ.λ.)

Ὁ Στέφανος, ὅταν ἐνηλικιώθηκε καὶ ἀνδρώθηκε, συνέχισε τὸ (καπν)εμπόριο τοῦ πατέρα του, ἀλλὰ παράλληλα συστηματοποίησε τὴν ἀξιοποίηση καὶ ἐκμετάλλευση τῶν ἀκινήτων, πατρικῶν καὶ δικῶν του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποκόμιζε ἱκανὰ εἰσοδήματα. Γι' αὐτὰ τηροῦσε εἰδικούς λογαριασμούς κατὰ τὸ σημειωματᾶριο ποῦ διασώθηκε¹. Δὲν ὑπάρχουν πάντως πληρέστερες πηγές ποῦ ν' ἀναφέρονται μὲ λεπτομέρειες σ' αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς νεανικῆς του ἡλικίας. Κατὰ μιὰ εἰδίση, ποῦ ἀνάγεται στὸ 1850, ὁ Στέφανος Τάττης φάνηκε νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ τὰ γράμματα, ἐγγραφόμενος στὸν κατάλογο συνδρομητῶν γιὰ μιὰ ἐπικείμενη ἔκδοση. Καὶ ὁ Στέφανος, τότε, ἦταν μόλις 25 χρονῶν καὶ ἡ ἔκδοση ἦταν μιὰ μετάφραση ἐνὸς γαλλικοῦ βιβλίου στὰ 1850, ἡ πρώτη δηλαδὴ ἐμφάνιση ἑλληνικοῦ βιβλίου στὴν τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη². Ποιὸς ὅμως μπορεῖ νὰ διαβεβαιώσει, ἂν ἦταν εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν πεζογραφία, ἢ ἦταν ὁ ζήλος του νὰ συντελέσει κι αὐτὸς στὴν προώθηση τῆς ἔκδοσης ἀπὸ ἔθνικούς λόγους, μὲ προεγγραφὴ συνδρομῆς γιὰ ἓνα ἀντίτυπο: Κι αὐτὸ κατὰ συνήθεια τῆς ἐποχῆς, ἀφοῦ οἱ συγγραφεῖς ἀδυνατοῦσαν ν' ἀντιμετωπίσουν τὰ ὑπέρογκα ἔξοδα, ὅπως γίνεται ὀρισμένες φορὲς ἀκόμα καὶ τώρα. Φαίνεται ὅτι συνέβη μᾶλλον τὸ τελευταῖο.

Μέσα στὰ κοσμοϊστορικά αὐτὰ γεγονότα τῶν πρώτων 10ετηρίδων τοῦ 19ου αἰ. ἡ δομὴ καὶ σύνθεση τῆς κοινωνίας τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἦταν δυνατό νὰ παραμείνει ἀναλλοίωτη. Μεγάλες μετοικήσεις ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, ποῦ ὀφείλονταν βασικά στοὺς κινδύνους ποῦ δημιουργοῦσε ἡ ἀνασφάλεια στὴν ἐνδοχώρα ἀπὸ ληστὲς (ἢ στὰ παράλια ἀπὸ πειρατὲς) ἢ καὶ ἀπὸ τὶς μετακινήσεις τουρκικῶν-ἀλβανικῶν στρατευμάτων, τακτικῶν καὶ ἄτακτων, συνετέλεσαν ὥστε βαθμιαῖα ν' αὐξηθεῖ ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλης καὶ ἡ διαφοροποίηση ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς ὁμάδες (στρώματα). Καραβάνια ἀπὸ κληνημένους Ἑλληνες κατέφθαναν τελικά στὴ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ στὸ ἐνδιάμεσο προσπαθοῦσαν νὰ διασώσουν τὶς οἰκογένειες καὶ τὰ πράγματά τους σὲ πόλεις καὶ κεφαλοχώρια τῆς διαδρομῆς, ποῦ εἶχαν διαμορφωθεῖ σὲ φρούρια. Τέτοιες μετοικήσεις ἄλλωστε μνημονεύει καὶ γιὰ τὰ προγενέ-

1. Βλ. Δ. Σερρεμετη, Ὁ φιλικός Κων. Τάττης, 65, 67.

2. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς μετάφρασης ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Μόσχο, τοῦ γαλλικοῦ βιβλίου μὲ τίτλο: «Ἀπομνημονεύματα μητρὸς δυστυχοῦσης πρὸς τὴν θυγατέρα τῆς», ἐν Θεσσαλονίκη, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρπολά καὶ Συντροφίας 1850, 120. Πρβλ. Ντ. Χριστιανόπουλου, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις, 5, Στ. Χριστοδούλου, Ἐκθεση βιβλίου βιβλιοθήκης Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 37.

στερα χρόνια ο καθηγητής 'Απ. Βακαλόπουλος¹ από τη Θεσσαλία και ιδίως τὰ Ἄγραφα (Μεγάλα Βραγκιανὰ κ.λ.), ὅπως καὶ ὁ τότε πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴ Θεσσαλονίκη Clairambaut σὲ ἐκθέσεις του².

Ἡ κοινωμία τῆς πόλης μὲ τὴν εἰσροή τόσων Ἑλλήνων ἀναδιαμορφώθηκε καὶ ἀναπλάστηκε. Οὐσιαστικά ὁ χαρακτήρας τῆς παρέμεινε ὁ ἴδιος, μὲ μιὰ παγίωση καὶ ἀποκρυστάλλωση τῶν στοιχείων τῆς ποῦ τὴ συνθέτου, σχεδὸν μέχρι τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα (19ου). Ἡ μεγάλη ὁμως αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἔγινε ὕστερα ἀπὸ τὰ 1850, μὲ τὴν παράλληλη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα γιὰ πνευματικὴ κίνηση³. Ἔτσι, ἡ «ταυτότητα», ἡ ζωντάνια καὶ ἡ κινητικότητα τῆς Ἑλλην. Κοινότητος, ποῦ ἦταν ἀπὸ τὰ παλιὰ διαμορφωμένη⁴, ἄρχισε ἀπὸ τότε (1850) δειλὰ νὰ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἴδρυση καὶ λειτουργία τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ τυπογραφείου, τῶν πρώτων ἑλληνικῶν ἐκδόσεων καὶ τελικὰ ἐφημερίδας⁵ («Ἐρμῆς»). Εἶχε προηγηθεῖ ἄλλωστε ἐβραϊκὸ, μὲ ἐκδόσεις βιβλίων καὶ ἐφημερίδων στὰ γαλλικά⁶. Μόνο λοιπὸν ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδο, ποῦ συμπίπτει μὲ τὰ γεγονότα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου (1853-6) καὶ τὶς ἐπαναστατικὲς ἐκδηλώσεις τῶν Ἑλλήνων στὴ Μακεδονία γιὰ ἀπελευθέρωση ὅπο τὸν τουρκικὸ ζυγὸ (1854), μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσει δειλὴ συσπείρωση καὶ ἐπαναδραστηριοποίηση τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος.

Παράλληλη εἶναι καὶ ἡ λειτουργικότητα τῶν ἐπιτροπῶν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ποῦ τὰ μέλη τους εἶχαν νὰ ἐπιτελέσουν πολλαπλὰ ἐθνικὰ καὶ κοινωνικὰ καθήκοντα (περίθαψη ἀσθενῶν-συνδρομὴ πτωχῶν κ.λ.). Σ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν περίοδο τέθηκαν οἱ μεγάλες βάσεις καὶ ἔγιναν οἱ μεγάλες τομὲς γιὰ ξεκίνημα. Εἶναι οἱ ὁρατὲς συνέπειες τοῦ «Τανζιμάτ» καὶ τοῦ «Χάτι

1. Ἄποστ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Δ', 709.

2. Ἐκθεση τοῦ Γάλλου Προξένου τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1806 (βλ. τὴν προηγούμενη σην.).

3. Ἄπ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 321, 333 κ.έ.

4. Κατὰ τὸν καθηγ. Ἄπ. Βακαλόπουλο, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 218-9, οἱ Ἕλληνες «ἀνασυνιστοῦν τὸ παλιὸ κοινοτικὸ τους συμβούλιο, ποῦ εἶχε καταργηθεῖ ἀπὸ τοὺς Βεντούς... καὶ διατηροῦν ἔτσι τὴν συνεκτικότητα καὶ ἑλληνικότητά τους», βλ. καὶ σ. 332.

5. Βλ. τὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη Χαράλ. Παπαστάθη, Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 8 (1968) 23. Ἐπίσης, Κ. Μοσκόφ. Τομῆ, 82. Ντ. Χριστιανόπουλου, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στὴ Θεσσαλονίκη ἐπὶ τουρκοκρατίας (1850-1912), ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Διαγώνιος» (1980), 5, 24. Κ. Ποιμενίδη, Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἡμερολόγιο» τῆς Μ. Τσιώμου, Θεσσαλονίκη 1919, 18. Π. Κόκκα, Ἡ οἰκογένεια Γκαρπολά καὶ ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 21 (1981) 222 κ.έ. Κ. Πλάστηρα, ἄρθρο στὸ περιοδικὸ «Διαβάζω», 1985.

6. Ἄπ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 218, 333, 349.

Χουμαγιούν» για κάποιες ελευθερίες και αναγνώριση ανθρωπίνων δικαιωμάτων στους υπόδουλους¹. Έτσι, υπήρχε πιά μιὰ προετοιμασία και προπαρασκευή με την οργάνωση και ανάπτυξη τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας, ὅταν τοὺς βρῆκαν τὰ γεγονότα τοῦ 1853-6 (Κριμαϊκὸς πόλεμος) και εἰδικὰ τῆς ἐπανάστασης στὴ Δυτικὴ Μακεδονία (Γρεβενά: Θεόδ. Ζιάκας, Φεβρ.-Μάιος 1854) και Χαλκιδικὴ (Τσάμης Καρατάσος, Μάρτιος-Ἰούλιος 1854), ἀκόμα και στὴν Ἡπειρο.

Ὁ Στέφανος τὸν Σεπτέμβριο 1854 μνηστεύθηκε τὴν Καλλιόπη, κόρη μεγαλεμπόρου ἀπὸ τὴ Σιάτιστα, τοῦ Ναοὺμ Βέδα, ποὺ ἀσκοῦσε ἐμπόριο και μεταφορὲς πρὸς τὶς περιοχὲς τῆς Αὐστρουγγαρίας (Βιέννη-Πέστη κ.λ.)². Ὁ γάμος τοὺς ἐγινε τὸν Ἰανουάριο 1856 (στὶς 18, π. ἡ.). Ἀπὸ τὸ γάμο του αὐτὸ ὁ Στέφανος Κ. Τάττης ἀπόκτησε πολλὰ παιδιά, 5 ἄγόρια και 3 κόρες, ποὺ τὰ περισσότερα πέθαναν στὴ νηπιακὴ τους ἡλικία ἀπὸ παιδικὲς ἀσθένειες, ἐκτὸς ἀπὸ δύο ποὺ ἐπέζησαν, τὸν Κωνσταντῖνο (1860-1926)³ και τὴν Ἑλένη (1863-1932)⁴.

Ὁ Στέφανος Τάττης ἀπὸ καταγωγή, ἀλλὰ και ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἐπαγγέλματός του, κατατασσόταν στὴν ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξη. Γιατί, πραγματικά, στὴν τάξη αὐτὴ ἀνήκαν οἱ κτηματίες και οἱ ἔμποροι. Εἰδικὰ μάλιστα ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ διαμορφώθηκε ἑλληνικὴ ἡγέτιδα τάξη μέσα στὰ πλαίσια τῆς Κοινότητας, ποὺ οὐσιαστικὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο ἰσόρροπες τάξεις, μιὲ κοινὰ ἔθνικα ἰδεώδη και κοινωνικοὺς προσανατολισμοὺς και ἰδίως ἐπαγγελματικὰ (ταξικὰ) συμφέροντα⁵. Ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτῶν τῶν δύο ὁμάδων, ποὺ συγκροτοῦσαν τὴν ἀνώτερη τάξη, ὄφειλόταν κύρια σὲ προσωπικὲς φιλοδοξίες και ἐγωϊσμοὺς παρὰ σὲ στενὰ κομματικὰ συμφέροντα.

1. Ἄ π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 321.

2. Βλ. γενικὰ Θ. Νά τ σ ι ν α, Οἱ Μακεδόνες πραγματευτάδες εἰς τὰς χώρας Αὐστρίας και Οὐγγαρίας, Θεσσαλονικὴ 1939, passim, και Ἄ π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Οἱ Μακεδόνες ἀπόδημοι ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσσαλονικὴ 1958, 25, 26, 31 κ.έ.

3. Πρόκειται γιὰ τὸν Κωνστ. Στ. Τάττη, δικηγόρο και ἱστορικό τῆς πόλης μας, ποὺ πρόσφερε πολλὰ στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της και τὴν διασφάλιση τῆς ἐλευθερίας της (Μακεδονικὸ Ἀγῶνα κ.λ.), καταλαμβάνοντας διάφορες θέσεις στὴν ἑλληνικὴ κοινότητα και σὲ σωματεῖα κατὰ τὴν τουρκοκρατία.

4. Κατὰ πληροφορίες τῆς κ. Μαρί(κ)ας Ἄθαν. Σερέφα, ἐγγονῆς ἀπὸ τὸν πατέρα της τοῦ Στεφάνου Κ. Τάττη, ὁ τελευταῖος αὐτὸς εἶχε ἀποκτήσει ὄχι 8 ἀλλὰ 12 παιδιά, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο μεγαλύτερα, ὅλα τὰ ἄλλα πέθαναν νήπια ἀπὸ παιδικὲς ἀρρώστειες. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ τὸ «σημειωματάριο» τοῦ παπποῦ της, γιατί οἱ καταγραφές του σ' αὐτὸ σταματοῦν στὴ 2ῃ σελίδα, ὅπου ἀναφέρονται ὡς τὶς 20-7-1877 οἱ γεννήσεις 8 παιδιῶν.

5. Βλ. Κ. Μ ο σ κ ῶ φ, Ἡ Τομὴ, 92-95. Π. Κ ὀ κ κ α, ὀ.π. 236-7.

Σὲ ἀντιπαράταξη βρισκόταν ἡ «δημοκρατική» μερίδα¹, ποὺ ὀποκαλοῦνταν δυσφημιστικά «ὄχλοκρατική».

Τὰ μεγάλα ἐπαναστατικά γεγονότα τοῦ 1848 στὴν Εὐρώπη καὶ τὰ ἐπακόλουθα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου (1853-1856) εἶχαν ἐπίδραση στὴν «ἥρεμη» ἑλληνική κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ ψυχὲς τῶν Ἑλλήνων σκίρτησαν μετὰ τὶς εἰδήσεις τῶν ἐπαναστατικῶν γεγονότων τοῦ 1854 (Γρεβνά: Θεόδ. Ζιάκας-Ὀλυμπος: Τσάμης Καρατάσος), ποὺ δὲν πέτυχαν ὁμως ὅμως πρακτικά ἀποτελέσματα. Ἀποτελέσαν ὁμως οὐσιαστική ἀφετηρία γιὰ τὴν ἐθνικο-κοινωνική τους ἀφύπνιση. Σὲ αὐτὴ σύντομα πρῶτα βοήθησε τὸ Χάτι-Σεριφ (1839) καὶ λίγο ὕστερα τὸ Χάτι-Χουμαγιούν (1856), (Τανζιμάτ), δηλ. τὸ στῆσιμα μέτρων ποὺ πῆρε ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ὑπὲρ τῶν ὑποδούλων, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὶς Δυτικὲς Δυνάμεις, ποὺ ἀξίωσαν παροχὴ ἰσότητος καὶ ἐλευθεριῶν στὶς σκλαβωμένες ἐθνότητες καὶ ἀνθρώπινη μεταχείριση².

1. Στὴν περίοδο αὐτὴ, 1880 καὶ ἐξῆς, οἱ κοινοτικὲς ἐριδες ἦταν σὲ ἐνταση καὶ ἐξέφραζαν τὴν ταξική διαφοροποίηση τῶν σχηματισμένων αὐτῶν τάξεων ποὺ λειτουργοῦσαν καὶ μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (βλ. σωστὴ ἀνάλυση μὲ κοινωνιολογικὸ ὑπόβαθρο στὸ βιβλίο τοῦ Κ. Μ ο σ κ ῶ φ, 93 κ.ε., καὶ Π. Κ ὀ κ κ α, 237, σημ. 3 ποὺ τὸν ἀκολουθεῖ). Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν φαίνεται ὅτι ἡ «δημοκρατικὴ» παράταξις τὶς ἀρχαιερείες τῆς Ἑλλην. Κοινότητος 1883 πῆρε στὰ χέρια τῆς τῆς διοίκησης. Ἡ διμάχη μεταξὺ τους συνεχιζόταν ὅπως συνέχεται καὶ στὰ μεταγενέστερα χρόνια· εἰδικὰ γιὰ τὸν Μάιο 1888 ὁ «Φάρος τῆς Μακεδονίας» τοῦ Σ ο φ. Γ κ α ρ π ο λ ἄ, ἀρ. φύλ. 1241, τῆς 18-5-1888, σελ. 2, γ-δ, γράφει ὅτι συνήλθαν πολῖτες στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ ἀποφάσισαν νὰ ζητήσουν λογαριασμὸ διαχειρίσεως τῶν «ὑφισταμένων» κοινοτικῶν ἀρχῶν. Καὶ ὅτι ὕστερα «Μετέβησαν ἐν σώματι εἰς Ἱερὰν Μητρόπολιν καὶ ζήτησαν νὰ πείσουν τὸν Μητροπολίτην νὰ ἀναγκάσῃ τὰς κοινοτικὰς ἀρχὰς». Ὁ μητροπολίτης ὁμως Γρηγόριος Καλλιδῆς (1884-1888) ἀρνήθηκε, ἰσχυριζόμενος, σωστά ἄλλωστε, ὅτι μιὰ ὁμάδα 40-50 πολιτῶν δὲν δικαιούται νὰ ζητᾷ κάθε λίγο λογαριασμοὺς (ισολογισμοὺς), ἀφοῦ οἱ κοινοτικὲς ἀρχὲς εἶχαν ἤδη ἐκδώσει «λογαριασμὸν τῆς διαχειρίσεώς των». Σὲ μεταγενέστερο φύλλο, ἀρ. 1267 τῆς 24-8-1888, σ. 3α, ἡ ἴδια ἐφημερίδα δημοσίευσε ἐπιστολὴ τοῦ γιαιτροῦ Γρηγορίου Γράβαρη καὶ σχόλια σ' αὐτὴ, ὅπου ἔγραψε γιὰ «τὴν κατατρυχούσαν τὴν ἡμετέραν Κοινότητα ἐρίδα, πρὸς ἀπαυσιν τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται κοινὴ καὶ ἀμερόληπτος συνεργασία». Καὶ συνέχισε: «...ἐπιτροπὴ ἐξελέγη μόνον παρὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων, τῶν ὀλίγων συμπολιτευομένων, τῶν παρευρεθέντων ἐν ταῖς ἐν τῷ Νοσοκομείῳ καὶ Γυμνασίῳ γενομέναις συνεδρίαις, ἀποχωρησάντων ὡς μὴ ἀποδεχθέντων τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπολιτευομένων γενομένας προτάσεις». Ἔτσι χρειάζεται συστηματικὴ ἔρευνα στὶς πηγὲς καὶ ἀξιολόγησὴ τους γιὰ νὰ δοθεῖ σωστὴ εἰκόνα τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων τῆς σκλαβωμένης Θεσσαλονίκης (ἀλλὰ βλ. καὶ «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀρ. φύλ. 1486 τῆς 11-1, 1890, σ. 3α, ὅπου ἐνδιαφέροντα σχόλια)· βλ. ἀκόμα καὶ Δ. Κ ἄ κ κ α β ο υ, Ἀπομνημονεύματα (Ὁ Μακεδονικὸς Ἁγών), Θεσσαλονικὴ 1972, 58.

2. Ἀ π. Β α κ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 321, Στ. Π α π α ὀ δ ο π ο ὄ λ ο υ, ὀ.π., 53.

Στηριζόμενο στις διατάξεις του «Χάτι Χουμαγιούν» το Οικουμενικό Πατριαρχείο συνέταξε τους «Γενικούς Κανονισμούς» (1858-60), που επικυρώθηκαν το 1860 με βεράτι του σουλτάνου και καθόριζαν σύστημα διοίκησης των κοινοτήτων και τη δικαιοδοσία των δημογερόντων, με βάση καταστατικά που ψηφίζονταν από μέλη της κοινότητας και επικυρώνονταν από τις μητροπόλεις¹. Χάρη στα μέτρα αυτά οι χριστιανοί και ειδικά οι σκλαβωμένοι Έλληνες του έλλαδικού χώρου και της Θεσσαλονίκης μπόρεσαν μέσα σε πλαίσια «νομιμότητας» να συσσωματωθούν και να κινηθούν πιο ελεύθερα και συστηματικά τη δράση τους στις οργανώσεις της κοινότητας, των εκκλησιών και μονών, των νοσοκομείων, των σχολείων, των κοινοφελών ιδρυμάτων.

Οί Θεσσαλονικείς τότε μόνο (1860) συνειδητοποίησαν απόλυτα την ανάγκη να δραστηριοποιηθούν άμεσα συσπειρωμένοι στην Κοινότητα, τη Μητρόπολη και τις οργανώσεις τους, καθώς και οι κάτοικοι άλλων πόλεων (Σέρρες, Βέροια, Καστοριά). Αποτέλεσμα ήταν στην 15ετία 1860-1875 οι κοινότητες, οι εκκλησίες, τα σωματεία να δεχθούν μεγάλη συρροή μελών και να ενισχυθούν σοβαρότατα, ώστε να προωθούν την επίτευξη των σκοπών τους. Η ίδρυση από τους Βουλγάρους (1870) της Έξαρχίας, αντίθετα από ό,τι προβλεπόταν, σήμανε συναγερμό στους Έλληνες, που έβλεπαν τους πρώτους ύπαρκτους κινδύνους². Έτσι, αυτοί σε αντίδραση, οργανώθηκαν και συσπειρώθηκαν άκoma περισσότερο στην κοινότητα, τις εκκλησίες, τα σωματεία και ήταν σε θέση να άμυνθούν έντονα σε κάθε έπιβουλή.

Ο Στέφανος Κ. Τάττης, στην εϋγενική αυτή πρόσκληση των όμογενών του, άναποκρίθηκε πρόθυμα. Με την κοινωνική και επαγγελματική του προβολή, με τη λεβεντιά του ήταν έπόμενο να υποδειχθεί στην κρίσιμη αυτή περίοδο για τον Έλληνισμό ως ό ίκανότερος εκπρόσωπος της ελληνικής όμογένειας. Στις δεκαετίες που έπακολουθούν έχει άμεση συμμετοχή

1. Σωστές διαπιστώσεις του Σ τ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, δ.π., 54, για άρχή της πνευματικής αναγέννησης του Έλληνισμού.

2. Η πρώτη συγκρότηση ένοπλου βουλγαρικού σώματος πρέπει να έγινε από το 1868 (Ν. Γ κ α ρ π ο λ ά, Πώς ή Μακεδονία παρέμεινε ελληνική, Θεσσαλονίκη 1933), ή οργανωμένη όμα παρουσία τους, άργότερα, το 1878-79 (Κ ω ν. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, 'Ο βόρειος ελληνισμός, δ.π., 79) και ή τρομοκρατία συστηματικά από τα 1895 ('Α π. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, 'Ο Μακεδονικός άγώνας, 1985, 24), ενώ ή άνακήρυξη του σχίσματος και ή ίδρυση της Έξαρχίας το 1870 και του βουλγαρικού κράτους το 1878. Σ' αυτά, άν προστεθεί ή κατάληψη της Άνατολικής Ρωμυλίας (1885) από τους Βουλγάρους, τότε βλέπει κανείς τον προγραμματισμό στα βουλγαρικά σχέδια για την άποσπαση έδαφών από την καταρρέουσα όθωμανική άυτοκρατορία, που άνηκαν στον ελληνικό χώρο (πρβλ. σωστές σκέψεις στη μελέτη του καθηγ. Ά π. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Συνοπτική ίστορία της Θεσσαλονίκης, Άθήνα 1985, 48).

στην Ἑλληνική Κοινότητα καὶ ἐθελοντική προσφορά σὲ κάθε ἐθνικὸ ἀγῶνα καὶ κοινωνικὴ ἐκδήλωση. Μὲ τοὺς ἄλλους ἰσάξιους Θεσσαλονικεῖς πρωτοστατεῖ στὴν ἰδρυση τῆς «Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος Ἀνδρῶν» (1871) καὶ γιὰ νὰ εὐοδοθεῖ τὸ ἔργο της στὰ πρῶτα αὐτὰ δύσκολα χρόνια καὶ νὰ ἀνεβάσει τὸ κύρος της ἀναδέχεται τὴν ἐκλογή του στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο ὡς προέδρου. Μὲ αὐτὴν τὴν ιδιότητα ἔθεσε τὶς γερὲς βάσεις γιὰ τὴν πρόοδο καὶ ἀνάπτυξη τῆς Ἀδελφότητος, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσει τοὺς σκοποὺς της, ποὺ ἦταν ὀλοκληρωτικὰ κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη ἐθνικοῖ. Συμμετέχει καὶ παρακολουθεῖ τὸ ἔργο της ἔντονα μὲ συνεχεῖς ἀναλήψεις καθηκόντων στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο. Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι τὸ εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον του γι' αὐτὴν, ὅπου, σωστά, συσπειρώνει τοὺς ὁμοιοθνεῖς του γιὰ ἐπικείμενους ἀγῶνες, ἐκδηλώνεται καὶ μὲ τὶς ὑποδείξεις του στὸν ὀρισμὸ τῶν λοιπῶν μελῶν σ' αὐτό, ὅσους θεωρεῖ ἱκανοὺς καὶ κατάλληλους, ἀκόμα ἀργότερα καὶ τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου Στ. Τάττη (1860-1926), ποὺ τόσο συνέβαλε στὴν ἀνάδειξη της (πρόεδρος κ.λ.). Καταλαβθαίμε ὅτι τὸ ἔργο τῆς Ἀδελφότητος πρέπει νὰ συνεχισθεῖ δραστήρια.

Στὴν κινητοποίηση τῶν γυναικῶν, ποὺ γιὰ τὴν κοινωνία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἦταν πολὺ προοδευτικὸ στοιχεῖο, φαίνεται ὅτι συνέβαλε πάλι ὁ Στέφανος Κ. Τάττης, μὲ τὴν «ἐπιστράτευση» τῆς γυναίκας του, τῆς δραστήριας Καλλιόπης, τὸ γένος Ναοῦμ Βέδα, ποὺ μὲ ἄλλες εὐπόληπτες κυρίες ἱδρυσαν τὴ «Φιλόπτωχο Ἀδελφότητα Κυριῶν», μὲ τόση προσφορά στὴν πόλη ἀπὸ τότε (1873) μέχρι σήμερα¹.

Ἡ συμμετοχὴ του σὲ ἄλλα σωματεῖα καὶ κοινωφελῆ ἰδρύματα εἶναι μεγάλη. Σ' αὐτὰ ἐπιτελοῦσε ἐθνικὸ καὶ κοινωνικὸ ἔργο, μὲ οὐσιαστικὴ συμπαράσταση στοὺς συμπατριῶτες του, ἰδίως τοὺς φτωχοὺς καὶ ταλαιπωρημένους. Ἐτσι, βοηθαίμε στὶς διοικητικὰς ἐπιτροπὰς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, συμμετέχοντας ὡς μέλος στὶς διοικήσεις τους (1873, 1876, 1886 κ.λ.). Στους καταλόγους τῆς ἐνορίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἦταν γραμμένη ἡ ἐκλεκτότερη μερίδα τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος, καταβάλλοντας εἰσφορὰς ἀνάλογα μὲ τὰ εἰσοδήματά της². Ὁ Στέφανος Τάττης μάλιστα προσφερόταν νὰ καταβάλλει τὴ μεγαλύτερη οἰκονομικὴ εἰσφορὰ (ὅπως μόνον ἄλλοι 5) ἀπὸ ὅλες τὶς πολυὺριθμες ἐλληνικὰς οἰκογένειες (φόρος «μπεντέλ»). Ἦταν γραμμένος στὶς καταστάσεις γιὰ ποσὸ 200 γροσίων, ἐνῶ οἱ ἄλλοι συνήθως

1. Βλ. Στ. ε φ. Πα πα δ ο π τ ῶ ο υ, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970, 124, Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος Κυριῶν, Λεύκομα, 2, κ.ε., ὅπου ἡ Καλλιόπη Στεφ. Τάττη εἶναι πρόεδρος τῆς.

2. Βλ. Κ. Βακαλοπούλου, Χριστιανικὲς συνοικίες, «Μακεδονικὰ» 18 (1978) 103.

για 50 ή 100, κατά μέσο όρο, το χρόνο¹. Ἡ ἐγγραφή του αὐτὴ με τέτοιο ποσοστὸ ἀποδεικνυε καθαρά τὴ σημασία τῆς ἐνέργειας σὰν ἐθνικῆς ἐπιταγῆς καὶ ὄχι μόνον θρησκευτικοῦ χρέους.

Ἡ ἀνάμιξη του στὴ διοίκηση τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος με τὰ ζωτικὰ προβλήματα τῆς εἶναι ἀναγκαῖα. Δὲν διασώθηκαν παρὰ λίγες σχετικὲς πηγές, ἀπὸ ὅπου μπορεῖ κανεὶς ν' ἀντλήσει στοιχεῖα. Κάποτε πρέπει νὰ ἀποτολμηθεῖ ἡ συνθετικὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης, πού θὰ διαφωτίσει ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο τοῦ νεότερου Ἑλληνισμοῦ. Ἐνα τέτοιο ὄμοιο ἔργο εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολο, γιατί τὰ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν σήμερα εἶναι λίγα. Πάντως με βάση αὐτά, ἔστω ὅσα βρισκονται κατὰ καιροὺς, μπορούμε νὰ σκιαγραφήσουμε τὸ ρόλο πού διαδραμάτισε ὁ Στέφανος Τάττης². Συμμετεῖχε στὴ Δημογεροντία ὡς μέλος τῆς, δηλαδὴ στὴ διοίκηση τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης³, στὰ πρῶτα κρίσιμα χρόνια. Εἶναι ἡ δεκαετία 1875 με 1885. Ἡ δράση του εἶναι συνοψιασμένη με αὐτὴν.

Ἀπὸ τὴ διάσκεψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1876), σχετικὰ με τὴν κατάπαυση τῶν ἐχθροπραξιῶν Τουρκίας-Σερβίας καὶ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Μιδάτ πασᾶ (Δεκ. 1876), τὰ κρίσιμα διεθνή γεγονότα ἀλληλοδιαδέχονταν τὶς μάχες τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ με τὸν τουρκικὸ (μάχη Πλεύνας, Νοέμ.-Δεκ. 1877-Ἀδριανούπολης Ἰαν. 1878), με κατάληξη τὴ Συνθήκη τοῦ Ἄγ. Στεφάνου (3/3/1878) καὶ στὴ συνέχεια τὴ συνθήκη τοῦ Βερολίνου (Ἰουλ. 1878)—, ἐνῶ παράλληλα μαινόταν ἡ ἐπανάσταση καὶ ὁ ξεσηκωμὸς στὶς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας (Φεβρ.-Μάρτ. 1878). Ἦταν οἱ καθοριστικὲς ὄρες τοῦ εὐρύτερου Ἑλληνισμοῦ, ἐλεύθερου καὶ ὑπόδουλου, γιατί τότε κατὰ τὴ ροὴ τῶν περιστάσεων καὶ τὰ συμφέροντα τῶν «συμμαχικῶν» Δυνάμεων διευκρινίζονταν οἱ θέσεις, τὰ ὄρια καὶ ἡ τύχη τῶσων σκλαβωμένων περιοχῶν πού διοικοῦνταν ἀκόμα ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

Ὁ ἀντίκτυπος αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων στὸ διεθνὴ, καθὼς καὶ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ἦταν τεράστιος, ὅπως ἐπίσης καὶ στὴ Μακεδονία καὶ εἰδικὰ στὴ Θεσσαλονίκη, γιατί καθοριζόταν ἡ τύχη τους, ὀρισμένες φορὲς μάλιστα ἐρήμην τῶν ἐκπροσώπων του, ἀπὸ «χριστιανικὲς» Δυνάμεις, πού ἐπέλυαν τὶς δικὲς τους διαφορὲς κατὰ τὰ δικά τους συμφέροντα. Οἱ εἰδήσεις γιὰ λαϊ-

1. Τοῦ ἴδιου, σ. 117.

2. Ἀνάλογες παρατηρήσεις διατυπώνει γενικότερα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας καὶ ὁ (νεότερος) Κων. Βακαλόπουλος, Ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου τῆς βορειοδυτικῆς μείζονος Μακεδονίας κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου (1853-1856), «Μακεδονικά» 22 (1982) 16.

3. Βλ. ἀντίγραφο πρακτικῶν τῆς Δημογεροντίας τοῦ Δεκ. 1876, ὅπου συνοψογράφει με τοὺς ἄλλους δημογέροντες.

κό ξεσηκωμό στην ελεύθερη Ελλάδα και για γενικότερες επαναστάσεις, που συνοδεύονταν όπως πάντα από ανεξέλεγκτες φήμες για νίκες Ελλήνων, προκαλούσαν και πάλι (όπως το 1854) ρίγη ένθουσιασμού στους σκλαβωμένους.

Έτσι, είναι άναμφισβήτητο ότι οι Έλληνες, εμπρός σ' αυτούς τους διαγραφόμενους κινδύνους, παραμέρισαν τις εσωτερικές διχόνοιες και συσπειρώθηκαν γύρω από την Ελληνική Κοινότητα και τη Δημογεροντία. Μέσα σ' αυτούς τους όρατους κινδύνους για απώλεια της Μακεδονίας και άλλων επαρχιών, ή συνένωσή τους και ή σύνεση στις ενέργειες ήταν το πάλν. Η Δημογεροντία αυτή, συμπλέοντας με την ελληνική (έθνική) γραμμή του Κέντρου (Αθηνών), προσπάθησε να έπωφεληθεί από τις «μεταρρυθμίσεις» του Μιδάτ πασά (1876) και τις συνταγματικές ελευθερίες, που αποδόθηκαν ατελείς, έστω και παροδικά. Έπρεπε, εκμεταλλεύομενη τη φορά των πραγμάτων, να υποδειξει εκπρόσωπό της στην δθωμανική βουλή, στην Κωνσταντινούπολη, εφαρμόζοντας έτσι στην πράξη τις συστάσεις των Δυτικών Δυνάμεων για φιλελευθεροποίηση. Άδίστακτα ή σκέψη όλων στράφηκε στον Έλληνα εκείνο, που διακρινόταν για την τόλμη του, το ήθος του, την εδθυκρισία του, αυτόν που θα μπορούσε να ανταποκριθεί στο ύψος των περιστάσεων. Και αυτός ήταν ο Στέφανος Κων. Τάττης, που όρισθηκε βουλευτής εκπροσωπώντας έτσι στη βουλή εκείνη την ελληνική όμογένεια του πασαλικίου της Θεσσαλονίκης¹.

Η έκλογή αυτή δέν ήταν τυχαία, άλλ' αποτελούσε άναγνώριση της κοι-

1. Τη σχετική είδηση δημοσίευσε ή πρώτη ελληνική έφημερίδα, που άρχισε να κυκλοφορεί στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη από το 1875, δηλαδή ή «Ερμης» του Σ ο φ. Γ κ α ρ ο λ ά (βλ. προηγ. σελ. 272, σημ. 5 τους εκεί άναφερόμενους συγγραφείς). Στο φύλλο του με άρ. 236 της 25 'Οκτωβρίου 1877 ή «Ερμης» στη στήλη «Διάφορα», σελ. 1β, αναγράφει ξερά, για να μη δίνει προφανώς στόχο στην τουρκική διοίκηση, τά έξης: «Έκ του καταλόγου των έν τφ Γεν. Διοικητηρίφ γινομένων διαλογών των ύποψηφίων βουλευτών έξάγεται ότι τάς περισσότερας ψήφους εκέρδισαν και έξέλέγησαν συγχρόνως βουλευταί της Νομαρχίας μας ή έξοχ. Μεχμέτ Σεφίκ Πασσάς, ή Σ. 'Ιβραήμ Βέης, ή κ. Μιχαλάκης 'Εφένδης, ή ένδ. Μουσταφά βέης, ... ή κ. Στέφανος Τάττης...».

Την είδηση αυτή για την έκλογή συμπληρώνει στη συνέχεια ή έφημερίδα με την πληροφορία ότι: «Χθές (σημ.: δηλ. 24 'Οκτ. 1877) διά του "Φραισινέ" άτμοπλοίου άνεχώρησαν διά Κωνσταντινούπολιν ή βουλευταί της Νομαρχίας μας 'Ενδ. Μεχμέτ Σεφίκ πασσάς...» κ.λ. και ότι: «Την παρελθούσαν Πέμπτην (σημ., δηλ. 20 'Οκτ. 1877) άνεχώρησαν οίκογενειακώς ή κ. Σ. Τάττης δι' Αθήνας, δθεν θέλει κατόπιν μεταβή εις Κωνσταντινούπολιν, ίνα καθέξη την θέσιν του βουλευτού της Νομαρχίας μας».

Έτσι, όλοι ή άλλοι άλλοεθνείς ταξίδευσαν σην Κωνσταντινούπολη κατ' εθεταν με άτμόπλοιο και μόνο ή Στέφ. Τάττης προτίμησε (οίκογεν.) τη διέλευσή του από την Αθήνα.

νωτικής προβολής του Στέφανου Τάττη και του μεγάλου κύρους που διέθετε τόσο στη Δημογεροντία και τα μέλη της Κοινότητας, όσο και στην τουρκική διοίκηση. Γιατί αυτή τελικά θ' αποδεχόταν ή όχι τον όρισμό του και θα τον ενέκρινε ή όχι¹. Έτσι, ο Στέφανος, μετά τις διαδικασίες της εκλογής του και της επικύρωσής του, έπρεπε να ταξιδεύσει στην Κωνσταντινούπολη για τη συμμετοχή του στις εργασίες της βουλής. Όπως προκύπτει από τη σύντομη αναγραφή στο «σημειωματάριο» του, ξεκίνησε οικογενειακά στις 21/10/1877 και διήλθε πάλι από την Αθήνα με κατάληξη την Κωνσταντινούπολη. Άλλες λεπτομέρειες δεν σημειώθηκαν. Αναμφίβολα όμως θα χρησιμοποίησε ως πρόσχημα στις τουρκικές αρχές την ανάγκη διέλευσης από την Αθήνα για να επικοινωνήσει με το γιό του Κωνσταντίνο, φοιτητή τότε, πρωτοετή μάλλον, στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ έτσι καλύπτονταν οι έπαφές και διασυνδέσεις που όπωςσδήποτε θα είχε με το Έθνικό Κέντρο για τα προβλήματα του μακεδονικού ελληνισμού². Και οι καιροί ήταν κρίσιμοι. Δεν ήταν μόνο η σφαγή των προξένων Αγγλίας, Γερμανίας (Μάιος 1876) από τον τουρκικό δχλο μέσα στη Θεσσαλονίκη³, αλλά η γενικότερη αναταραχή που επικρατούσε (αρχές 1877), με κατάληξη τα επαναστατικά γεγονότα της Μακεδονίας (Όλυμπος-Πιέρια, Μάρτ. 1878)⁴. Άλλα και οι απόηχοι από τις συνέπειες των διεθνών συνεδρίων Αγιού Στεφάνου (Μάρτ. 1878) και Βερολίνου (Ιούλ. 1878) ήταν έντονοι⁵.

Ο Στέφ. Τάττης βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη μέσα στην εξέλιξη των γεγονότων και ήταν υποχρεωμένος να παραμείνει οικογενειακά. Παρέμεινε μέχρι τον Ιούλιο (20) 1878 και επέστρεψε (συμπρωματικά;) λίγο μετά τη λήξη των εργασιών του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878). Για τον ακριβή ρόλο του και τις δραστηριότητες που ανέπτυξε ο Στέφανος κατά τη διάρκεια

1. Βλ. για τη διαδικασία της εκλογής τη σημ. 1 της σελ. 278.

2. Στο «βιβλιάριό» του όμως ο Στέφανος Τάττης σημειώνει και ένα άλλο άκομα, σύντομο όμως, ταξίδι του στον Βόλο, Σύρο, Τήνο και Αθήνα, που κράτησε από τις 15 ως τις 29 Απριλίου 1876. Σ' αυτό συνοδεύονταν πάλι από τη γυναίκα του και τα δύο παιδιά του Άλέξανδρο και Ελένη (κατόπιν σύζυγο του γιατρού Γεωργίου Αγγελίδη). Ο μεγάλος γιός του Κωνσταντίνος παρέμεινε στη Θεσσαλονίκη λόγω της φοίτησής του στο Γυμνάσιο ή βρισκόταν ήδη στην Αθήνα, αν ήταν φοιτητής. Πάντως το «προσκόνημα» στην Τήνο ή η επίσκεψη στο γιό του (Αθήνα) θα ήταν τα προσχήματα ταξιδιού του Στέφανου Τάττη, για να συγκαλύψει τις έπαφές του με τους εκπροσώπους του Έθνικού Κέντρου.

3. Βλ. σχετικά Α π. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Τα δραματικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης κατά τον Μάιο 1876, «Μακεδονικά» 2 (1949) 193.

4. Σ τ ε φ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Οί Έπαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία, 59, 66, 73 κ.έ.

5. Α π. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Ιστορία της Μακεδονίας, Σ τ έ φ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π.

λειτουργίας τῆς Βουλῆς δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα, γιατί μιὰ τέτοια ἔρευνα προϋποθέτει ἀναδίφηση στὰ ἀρχεῖα τῆς τότε τουρκικῆς Βουλῆς καὶ ἄλλων τουρκικῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, ποὺ γιὰ τώρα τουλάχιστο εἶναι ἀνέφικτη. Πάντως γύρισε πίσω στὴν πατρίδα μὲ αὐξημένο γόητρο καὶ δύναμη, γεμάτος ὑπερηφάνεια καὶ αὐτοπεποίθηση.

Σχετικὰ σύντομα τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξει τὰ πατριωτικὰ του αἰσθήματα καὶ τὸ θάρρος τῆς γνώμης του. Σύμφωνα μὲ τὴ διάταξη τοῦ ἄρθρου 23 τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου (1878) προβλέπονταν ὀρισμένες διοικητικὲς μεταρρυθμίσεις στὶς εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι, ὅταν ὁ τότε βαλῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Γκαλιπ πασάς, σὲ ἐπιταγὴ τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, συγκρότησε εὐρεία ἐπιτροπὴ 20μελῆ, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 10 Τούρκους, 7 Ἕλληνες καὶ 3 Ἑβραίους¹, ὁ Στέφανος Τάττης συμμετεῖχε σὲ αὐτὴ μὲ ἄλλους 6 Ἕλληνες, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Ἑλλήνων ὁμοεθνῶν του. Μαζί μὲ αὐτοὺς καὶ τὴν πολὺτιμη συμπαράσταση τοῦ μητροπολίτη Καλλίνικου² (1878-1884) κατόρθωσε νὰ ἐπιτύχει ἰσοψηφία (10:10) τῆς πρότασης ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη γιὰ ἀναγνώριση τῆς ἰσοτιμίας τῆς ἑλληνικῆς πρὸς τὴν τουρκικὴ γλῶσσα³ (Δεκ. 1879).

Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία ὁ κίνδυνος νὰ καθιερωθεῖ ἡ βουλγαρικὴ γλῶσσα ὡς ἐπίσημη μαζί μὲ τὴν τουρκικὴ ἦταν ἄμεσος. Ἐπρεπε νὰ γίνῃ μεγάλος ἀγώνας καὶ οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι-μέλη τῆς μικτῆς Ἐπιτροπῆς νὰ δεῖξουν μεγάλο σθένος καὶ ἐπιμονή, παρὰ τίς ἔντονες βουλγαρικὲς ἀντενέργειες, ποὺ ὑποβοηθοῦνταν ἀπὸ τὸ γενικότερο διεθνὲς κλίμα (ἀποτυχία στὰ τραγικὰ γεγονότα γιὰ ἀπελευθέρωση Μακεδονίας-Συνέδριο Ἄγ. Στεφάνου-Συνέδριο Βερολίνου, Μάρτη-Ἰουλῆς 1878). Γι' αὐτὸ ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων στὴν Ἐπιτροπὴ καὶ μαζί τους ἡ συμβολὴ τοῦ Στέφ. Τάττη ἦταν πολὺ μεγάλη⁴. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἀποκλείσθηκε, τελείως, γιὰ

1. Κ. Βακαλοπούλου, Ὁ Βόρειος Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν πρώτη φάση τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα, Θεσσαλονικὴ 1983, 35-36.

2. Πρόκειται γιὰ τὸ δραστήριο μητροπολίτη Θεσσαλονικῆς Καλλίνικο (Φωτιάδης), 1878-1884, ποὺ διαδέχθηκε τὸν Ἰωακείμ Γ', μετέπειτα Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην (1879).

3. Οἱ Βούλγαροι, ὕστερα ἀπὸ τὴ ματαίωση τῶν σχεδίων τους γιὰ ἐπεκτατισμὸ καὶ κυριαρχία σὲ περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, ποὺ κατοικοῦνταν ἀπὸ ἀμιγεῖς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς (συνέδριο Βερολίνου), προσπαθοῦσαν νὰ δράσουν μὲ κάθε τρόπο (παρὰ-πλάνηση, ἀπειλές, βία) σὲ βάρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στὴ διαδικασία αὐτὴ γιὰ τὴν ἀναγνώριση ἐπίσημης γλώσσας, παράλληλα πρὸς τὴν τουρκικὴ καὶ τῆς βουλγαρικῆς, κινήθηκαν δραστήρια, ἀλλ' εὐτυχῶς συνάντησαν σωστὴ ἑλληνικὴ ἀντίδραση.

4. Βλ. Κ. Βακαλοπούλου, Ὁ Β. Ἑλληνισμὸς, σ. 35, καὶ τὴ σχετικὴ παρα-
=ομπή του στὰ αὐστριακὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (HHS), XXXVIII, τ. 230, Saloniki, 30 Δεκεμβρίου 1879, ἀρ. 65, καὶ τ. 264, 16 Ἰουλίου 1887, ἀρ. 75. Βέβαια

κάθε περίπτωση ή αναγνώριση της βουλγαρικής γλώσσας, ενώ από την άλλη ή προβολή της ελληνικής, έστω μόνο στη δικαστική πρακτική, ήταν επίτευγμα, πού ένθουσίασε τούς "Ελληνες και τόνωσε τó ήθικό τους σ' εκείνες τις σκληρές μέρες

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, ύστερα από τόσους άγώνες και στρεψόδικες διαδικασίες τών Τούρκων, σέ εκτέλεση όρου τού Συνεδρίου τού Βερολίνου, ήταν για τις περιστάσεις εκείνες ένα μεγάλο χαρμόσυνο έθνικό γεγονός (Μάιος 1881), έστω και άν άφηνε τότε έξω από τά όρια τού Έλληνικού Βασιλείου τή Μακεδονία¹. Στόν ενδιάμεσο όμως χρόνο, μέχρις ότου αναγνωρισθούν τά ελληνικά δίκαια και συντελεσθούν οι όλες διαδικασίες, προκλήθηκε συντονισμένη προσπάθεια από όλα τά στρώματα τού ελληνικού έθνους για προβολή τών θεμάτων του. Άκόμα και αυτός ό τότε πατριάρχης Ίωακείμ Γ', ξεθαρρεύοντας, έκανε διακοίνωση (15-1-1880) πρós τόν Μεγάλο Βεζύρη («τακρίριο»), ύποδεικνύοντας μέτρα για τήν ευημερία τών λαών πού ζούσιν στην όθωμανική αυτοκρατορία.

Η ένέργεια αυτή τού Πατριάρχη, όταν έγινε γνωστή στη Θεσσαλονίκη, προκάλεσε ρίγη ένθουσιασμού. Έγινε μεγάλη σύσκεψη στη Δημογεροντία, για νά έκφρασθούν έξ όνόματος τής Έλληνικής Κοινότητας ή ευγνωμοσύνη πρós τόν Πατριάρχη και τού άπεστάλη εύχαριστήριο έγγραφο², πού υπέγραψε μεγάλος αριθμός τών προκρίτων και άλλων μελών τής Κοινότητας και φυσικά οι εκπρόσωποι της³. Ήταν από τις όμοιυχες ένέργειες τών ύπόδουλων Έλλήνων, πού τούς συνέσφιγγε τó δεσμό τους περισσότερο⁴.

Ό Στέφ. Τάττης στην 20ετία 1870-1890 (στην απρώιμη φάση τού μακεδονικού)

Η γενικότερη δράση τού Στέφανου Τάττη για τήν προώθηση και έπίλυση τών έθνικων και κοινωνικων προβλημάτων κατά τήν περίοδο αυτή

ό συμβιβασμός πού έγινε τελικά από τόν πασά-πρόεδρο τής Έπιτροπής νά παραμείνει ή ίσοτιμία τής ελληνικής γλώσσας μόνο στη δικαστική πρακτική δέν μειώνει καθόλου τήν έπιτυχία, γιατί έξοβελίσθηκε όριστικά ό κίνδυνος ν' αναγνωριζόταν και ή βουλγαρική γλώσσα ίσοτιμη με τήν τουρκική.

1. Σ τ ε φ. Πα π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Οι έπαναστάσεις 1854 και 1878, σ. 128-9.

2. Ν. Γ κ α ρ π ο λ ά, 185 κ.έ.

3. Άνάμεσα στις πολλές ύπογραφές σημαινόντων ήταν οι Δημ. Σερέφας, Γ. Τορνιβούκας, Δημ. Τσιάρας κ.λ. (Ν. Γ κ α ρ π ο λ ά ς, 187-190).

4. Στο «τακρίρ» τού πατριάρχη Ίωακείμ Γ' σημειωνόταν ότι έπρεπε νά προβληθεί ότι «...τό ζήτημα τής ύπό τής πλειοψηφίας εκάστης έπαρχίας όμιλουμένης γλώσσας, ως έπισήμου παρά τή έπισήμω όθωμανική, ούδόλωσ πρέπει νά παροραθή» (Ν. Γ κ α ρ π ο λ ά ς, 186).

είναι τεράστια. Από την ανάλυση των στοιχείων που δίνουν οι φτωχές πηγές προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο Στέφ. Τάττης ήταν από τους λίγους που συνειδητοποιήσαν την αδήριτη ανάγκη για άμεση συσπείρωση των Έλλήνων μέσα στην τουρκοκρατούμενη κοινωνία και την αξιοποίηση κάθε στοιχείου, που συντηρούσε και αναδείκνυε την ελληνική ιδέα¹. Αμείλικτος έχθρος, όπως σκεφτόταν, δεν ήταν μόνο η τουρκική διοίκηση, που ύλοποιούσε την αυτοκρατορική πολιτική, αλλά και η όλη βουλγαρική τακτική, που είχε αρχίσει σταδιακά να εκφράζεται με παραπλανητικές ενέργειες στην οργάνωση και δράση σωμάτων ενόπλων και στην εκμετάλλευση του θρησκευτικού αισθήματος άπλοϊκών σλαβογενών. Τα μέσα για επιτυχία τους ήταν η προπαγάνδα, οι απειλές και η βία στους χώρους που κυριαρχούσε το ελληνικό στοιχείο (πόλεις, χωριά, εκκλησία, σχολεία κ.λ.) για ν' ανατρέψουν την εις βάρος τους ισορροπία και να προσελκύσουν προς τις «θέσεις» τους κινητοποίηση του κλήρου, όπως τελικά ή ιδρυση της Έξαρχίας (1870) και του πρώτου Βουλγαρικού Κομιάτου (1868).

Ο Στέφ. Τάττης κατανόησε καλά, ότι οι Έλληνες όμοιοι έπρεπε άμυνόμενοι στη βουλγαρική επιθετικότητα, να αρχίσουν να εκμεταλλεύονται για έθνικούς-κοινοτικούς σκοπούς κάθε παρουσιαζόμενη ευκαιρία. Και ότι ύστερα, πανέτοιμοι, να προχωρήσουν στην πρόταση, προβολή και επιβολή των έθνικών λύσεων, που επιβάλλονταν από τα πράγματα. Γιατί, άλλη θινά, ο έθνικός άγώνας προοιωνιζόταν πολυμέτωπος και άδυσώπητος¹.

Έτσι, κατά τους στοχασμούς του Στ. Τάττη, για να μπορέσουν οι Έλληνες να αντιμετώπισουν και να ξεπεράσουν τον επιβαλλόμενο διμέτωπο άγώνα κατά των Τούρκων και Βουλγάρων, έπρεπε: α) να ενισχύσουν την ελληνική (όρθόδοξη) Κοινότητα Θεσσαλονίκης, με προσέλευση, συσσωμάτωση στις γραμμές της, β) να συνεχίσουν και να τονώσουν τους δεσμούς με την ελληνική όρθόδοξη Έκκλησία (Μητρόπολη Θεσσαλονίκης), και γ) να ιδρύσουν νέα σωματεία και συλλόγους στην πόλη, στα όποια να ύπηρετούν την έθνική ιδέα, καλυπτόμενα μέσα από σκοπούς μορφωτικούς, καλλιτεχνικούς, επιστημονικούς, θρησκευτικούς. Ανάμεσα σ' αυτά τα σωματεία που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στην υπόδουλη Θεσσαλονίκη, έπωφελούμενα από τις παρεχόμενες σχετικές έλευθερίες, ήταν: η Φιλόπτωχος Άδελφότητα (άνδρων) (1871), ή (άνανωμένη) «Έλληνική Όρθόδοξος Κοινό-

1. Χαρακτηριστική είναι η όλη ανάπτυξη στο ώραιο έργο του δικηγόρου Γ ι ώ ρ γ ο υ Πα ν ά γ ο υ, Requiem για τρεις γενιές, Θεσσαλονίκη (1970), όπου, σε μυθιστορηματική βάση άποδίδει λογοτεχνικά όλη την τραγικότητα της έποχής εκείνης και τονίζει την έντονη παρουσία και την ισχυρή προσωπικότητα του Στέφανου Κ. Τάττη και τη συμβολή του στην προώθηση των προβλημάτων του Έλληνισμού (με ψευδώνυμο «Στέφανος Δατούδης»).

της Θεσσαλονίκης», «ὁ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος» (1872), ἢ «Φιλόπρωχος Ἀδελφότης Κυριῶν» (1873), διάφορες ἐφορίες νοσοκομείων, σχολείων, ἰδρυμάτων κ.λ.¹.

Οἱ δραστηριότητες αὐτὲς τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων χριστιανῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἴδρυση καὶ λειτουργία ἐκπαιδευτηρίων καὶ κοινωφελῶν ἰδρυμάτων μέσα στὰ πλαίσια τῶν χορηγούμενων «ἐλευθεριῶν» ὑπὸ τὴν τουρκικὴ διοίκηση, ἐπεκτάθηκαν αὐτόματα καὶ σὲ ἐπαρχιακὲς πόλεις. Ἐκδόθηκαν νομότυπα σχεδὸν ὁμοειδεῖς «κανονισμοί», ποὺ ρύθμισαν τὶς λειτουργίες τους, καὶ «ἀπολογισμοί» γιὰ τὴ δράση τους, ἀκόμα «ἐκθέσεις» ἢ καὶ «λόγοι», ποὺ ἐκφωνοῦνταν στὶς γενικὲς συνελεύσεις τῶν μελῶν τους².

Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἐθνικὴ ἔξαρση, τὴν ἀνασύνταξη καὶ λειτουργικὴ ἀνανέωση τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς Κοινότητος στὴ Θεσσαλονίκη στὶς μέρες αὐτές, ὁ Στέφανος Τάττης κινητοποιήθηκε ἀποφασιστικά. Ἀπὸ τὴ φύση τῶν ἐπαγγελματικῶν του ἐνασχολήσεων (ἐμπόριο καπνοῦ), ἀνήκοντας στὴν ἀριστοκρατικὴ-ἡγήτιδα τάξη, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους (μεγαλ)εμπόρους-κτηματίες³, δραστηριοποίησε τὴ δυσλειτουργικότητα τῆς Κοινότητος καὶ

1. Ὅπως τὸ σωματεῖο «Ὁ Ἐυαγγελισμὸς» (1888), τὸ «Χαρίσειον Γηροκομεῖον» (1900), τὸ «Θεαγένειον Νοσοκομεῖον» (1899), ἢ «Θρησκευτικὴ Ἀδελφότης τοῦ ἱεροῦ κλήρου Γρηγόριος Παλαμᾶς (1885)», «Ἡ ἐν Θεσσαλονικίᾳ Ἑλληνικὴ Λέσχη» (1879), «Σωματεῖον τῶν Σιδηδρομικῶν: Ἡ Φίλεργος Ἀδελφότης» (1879), «Μελιτεὺς» κ.λ. (1897) κ.λ. (βλ. λεπτομέρειες στὸ βιβλίον τοῦ Σ τ ε φ. Πα π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1970, passim καὶ ἰδίως 39 καὶ 124 σ. Ἐπίσης Ν τ ῖ ν ο υ Χ ρ ῖ σ τ ι α ν ὄ π ο υ λ ο υ, Ἐκθέσεις βιβλίου περὶ Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1962, 29 κ.έ., τοῦ ἰ δ ῖ ο υ, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στὴ Θεσσαλονίκη ἐπὶ τουρκοκρατίας (1850-1912), ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Διαγώνιος», Θεσσαλονίκη 1980, 9, 18 κ.έ., Σ τ ἔ λ α ς Χ ρ ῖ σ τ ο δ ο ὕ λ ο υ, Ἐκθεση βιβλίου «Ἡ Θεσσαλονίκη στὸ βιβλίον» (Βιβλιοθήκη Ἀριστ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1985), 37, 42-43, 61, 77 κ.έ.).

2. Ἔτσι, κυκλοφόρησαν «Κανονισμοί», ποὺ ἐξέδωκαν κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ὁ «Μακεδονικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Σερρῶν» (1870), ὅμοια τῶν «Βοδενῶν», (1873), «Ὁ ἐν Κοζάνῃ Φιλολογικὸς καὶ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος “Ὁ Φοῖνιξ τῆς Κοζάνης”» (1874), «Γενικοὶ κανονισμοὶ τῆς πόλεως» τῆς Κορυθαῖς (1877), «Ἡ ἐν Καβάλα Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης», Σέρραι (1878), «Ἡ ἐν Σέρραις Φιλόμουσος Ἀδελφότης “Ὀβρανία”», Σέρραι (1879), «Ἡ ἐν Ἀσβεστοχωρίῳ Ἀδελφότης», Θεσσαλονίκη (1879), «Ἡ ἐν Μοναστηρίῳ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης “Καρτερία”» (1879), «Ἡ ἐν Βεροῖα Ἀδελφότης “Μέλισσα”» (1898) κ.π.ἄ. (βλ. Σ τ ε φ. Πα π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, ὅ.π., 124 κ.έ. Ν τ. Χ ρ ῖ σ τ ι α ν ὄ π ο υ λ ο υ, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις, 9, 10-12, καὶ γιὰ μεταγενέστερα: «Κανονισμὸς τῆς ἐν Λαϊνοῖς Φιλοπώχου Ἀδελφότητος» (1905), «Κανονισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Κοινότητος Κοζάνης» (1911), τὸ ἴδιο Βεροῖας (1912) κ.λ.

3. Ὁ Κ. Μ ο σ κ ῶ φ, 92, μὲ διεισδυτικὴ ἀνάλυση σωστά ἐκθέτει τὴν παρουσία δύο ἀριστοκρατικῶν ἡγήτιδων παρατάξεων στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ ἀλληλομάχο-

των άλλων εξαρτώμενων από αυτή ιδρυμάτων, συμμετέχοντας στην ίδρυση και άλλων έθνικων σωματείων και βοηθώντας τα διοικητικά συμβούλια έντονα με την αυτοπρόσωπη συμμετοχή του και την ύλική του συνδρομή, ώστε να ώθηθούν και μπορούν να εκπληρώσουν τους εύγενείς σκοπούς τους, που κατέτειναν στην εξυπηρέτηση των φτωχών και αδυνάτων, των ασθενών και ένδεων όμογενών, στο ανέβασμα της Κοινότητας.

Έκτιμώντας τα πράγματα, δέχεται κανένας ότι εκείνο που συνάγειρε και συγκλόνησε τα μέλη της Έλληνικής Κοινότητας και την Έκκλησία, ώστε να ξεσηκωθούν με μία ψυχή και επιδιώξουν την αξιοποίηση των κοινοτικών και εκκλησιαστικών τους θεμάτων, την ίδρυση σωματείων και κοινωφελών ιδρυμάτων, ήταν από τη μία πλευρά ή σκέψη ότι μπορούσαν και έπρεπε να εκμεταλλευτούν νομότυπα τις παρεχόμενες «έλευθερίες» (μεταρρύθμιση-σύνταγμα 1875-6) και από την άλλη ότι έπρεπε ν' αντιδράσουν στην ίδρυση της Βουλγαρικής Έξαρχίας (1870). Αυτό τὸ τελευταίο μάλιστα γεγονός τους έδειξε ότι όφειλαν ν' ακολουθήσουν τὸ σωστό δρόμο που δὲν ήταν άλλος από τὴ μαζική συνένωση τους κάτω από τὴ στέγη τῆς Έλληνικής Κοινότητας και παράλληλα τῆς Ὁρθόδοξης Έκκλησίας, άσχετα από όποιοσδήποτε κοινοτικές, κοινωνικές ἢ και προσωπικές διαμάχες. Έτσι, ένωμένοι μπορούσαν νά διεκδικήσουν και ίκανοποιήσουν τις άπαιτήσεις τους. Ὁ Στέφανος Τάττης, στην περίοδο αυτή, συμμετείχε ένεργά ως μέλος στις διοικήσεις των ακόλουθων συλλόγων, ιδρυμάτων και εκκλησιών, που σημειώνω ένδεικτικά: Στὴν Έλληνική (όρθόδοξη) Κοινότητα Θεσσαλονίκης, που διοικούσαν, όπως πάντα, από τὰ παλιά, από 12μελές Διοικητικό Συμβούλιο².

Ἡ δράση τῆς Έλληνικής Κοινότητας στὴ σκλαβωμένη πόλη μας ήταν

ναν. Στὴ μία, τὴ συντηρητικὴ μερίδα, ανήκαν οἱ μεγάλοι ἔμποροι, μεγάλοι κτηματίες, όρισμένοι ἐπιστήμονες, ἰδίως γιατροί, όπως οἱ Ἄλ. Ἄμποτ, Γρ. Γράβαρης, Κ. Γεωργιάδης, Τάσκος Παπαγεωργίου, Δ. Ζάννας, Δ. Ἀγγελάκης, Π. Οικονόμου κ.ά. Στὴ φιλελεύθερη θὰ μπορούσαν νά καταταχθῶν ἔμποροι, ἐπιστήμονες και (μεγαλο)αστοί, όπως οἱ Π. Χατζηλαζάρου, Στ. Τάττης, Ο. Μπέλλος, Χατζηκώστας, Δημ. Δίγκας. Τέλος στὴν «όχλαγωγική», δηλ. στὴ δημοκρατικὴ, ανήκαν από τις λαϊκότερες τάξεις στοιχεῖα, όπως οἱ Χατζησταύρος, Κ. Σφήκας, Κ. Παπάζογλου, Α. Μπλάτσης κ.λ. (Μ ο σ κ ώ φ, 93).

1. Σ τ ε φ. Πα π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα, 124.

2. Βλ. Ἄ π. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 332. Ἴ ω. Τ σ ι κ ν ο π ο ύ λ ο υ, Ἱστορία των σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1915, 116-119. Ὁ γιγς τοῦ Στεφάνου, ὁ Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς Τ ά τ τ η ς (1860-1926) στὴ μελέτη του: Ἱστορικαὶ σελίδες Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον ὁ Γόρδιος Δεσμός», 67, ἐπιβεβαιώνει τὴ δωδεκαμελὴ σύνθεση τῆς Έλληνικής Κοινότητας και τὸν τρόπο ἐκλογῆς τοῦ «προεστοῦ» από αὐτὴ. Ἄκόμη, ὅτι τελικὰ τὸ διορισμὸ από τὴ δωδεκάδα των προκρίτων ἐπικύρωνε ὁ μητροπολίτης.

σημαντική, γιατί έπρεπε νά διαφυλάσσει και προβάλλει τὰ ἔθνικὰ δίκαια, ἐνῶ πορὰλληλα ἔπρεπε νά τηρεῖ μὲ κατάλληλους χειρισμοὺς ἰσόρροπες καὶ ἄρμονικες σχέσεις μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν τουρκικὴ διοίκηση. Ἡ ἱστορία της εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν ἱστορία τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Στ. Τάττης ἐκλέχθηκε ἐπανειλημμένα «δημογέρων» καὶ πρόσφερε ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες, ἀναμειγνύομενος στὰ κοινά. Σημειῶνῶν ἐνδεικτικὲς συμβολὲς ἀπὸ τὶς προσφορὲς του αὐτῆς¹: Ἐπὶ προφορικῆς μαρτυρίας βεβαιώνεται ὅτι τὸ σπῆτι τοῦ (τὸ «ἀρχοντικό» του) ἦταν οὐσιαστικὰ «ἀσυλο τῶν καταδικωμένων καὶ φτωχῶν», ποῦ ἔπρεπε νά τοὺς βοηθήσει ἠθικὰ καὶ ὀλιγὰ καὶ νά τοὺς συμπαρασταθεῖ στὴν προβολὴ καὶ ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τους, ἔστω καὶ στὴν τουρκικὴ διοίκηση².

Ἦστερα ἀπὸ μιὰ λαμπρὴ, συνεχὴ θὰ ἔλεγε κανένας, ἐκπροσώπηση τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, γιὰ μιὰ τουλάχιστο 25ετία, ὁ Στέφανος Τάττης ἐκλέγεται πάλι «δημογέρων» στὰ 1891, στὰ κρίσιμα ἐκεῖνα χρόνια τῆς βουλγαρικῆς προσπάθειας γιὰ ἐπεκτατισμὸ, λίγο πρὶν ἀρχίσει ὁ συστηματικὸς ἀπὸ μέρους της ἐνοπλος ἀγώνας γιὰ ἐξόντωση καθετὶ ἑλληνικοῦ.

Συμμετεῖχε ἐπίσης στὴ διοίκηση τοῦ σωματείου «Φιλόπτωχος Ἀδελφότης» (ἀνδρῶν) Θεσσαλονίκης, ποῦ ἦταν καὶ ἰδρυτικὸ της μέλος (1871)³. Ἔτσι, μετὰ τὴν ἰδρυσὴ της ἐκλέχθηκε πρόεδρος (1873), ὅπως καὶ στὰ 1886,

1. Ἔτσι, γιὰ τὰ 1872-1873 ὁ Στέφ. Τάττης, συμμετέχοντας στὸ «Κοινὸν τῆς Πολιτείας τῆς Θεσσαλονίκης» μαζί μὲ τὸν Νικόλαο Ἰωαννίδη ἀσκεῖ ἔλεγχο καὶ συνυπογράφει στὸ γενικὸ ἰσολογισμὸ του (Κ. Β α κ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, Ἐνέκδοτα στοιχεῖα, 39). Τὸ 1875 ὡς «Δημογέρων» τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξης Κοινότητος Θεσσαλονίκης συνυπογράφει (26-4-1875) μὲ ἄλλους 18 γιὰ τὴν παραχώρηση δικαιοῦματος στὴν Ἀδελφότητα γιὰ ἰδρυση νεκροταφείου.

Σὲ μιὰ πρόσφατη ἐργασία της ἡ Ἐφ η Κ α κ ο υ λ ῖ δ ο υ, Τὰ ἑλληνικὰ Ὁρθόδοξα νεκροταφεῖα τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 19ο αἰῶνα, «Μακεδονικά» 22 (1982) 391-432, δίνει χρήσιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἰδρυση καὶ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν νεκροταφείων στὴ Θεσσαλονικὴ κατὰ τὴν τουρκοκρατία.

Ἐπίσης γιὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη 1875-6 συνυπογράφει στὶς 10-11-1876 μὲ ἄλλους (τοὺς Νικ. Ἰωαννίδη καὶ Ἀθανάσιο Βίκα). (Ὁ Κ. Β α κ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, ὁ.π., 44, θεωρεῖ γι' αὐτὴ τὴν τελευταία περίπτωση, ὅτι αὐτοὶ ἐκπροσωποῦν μόνο τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου). Ἡ σχέση τοῦ δημογέροντα ἄλλωστε μὲ τὸ μέλος τῆς διοικήσεως τῆς Κοινότητος δὲν εἶναι σαφῆς. Ἴσως πρέπει νά θεωρηθοῦν οἱ δημογέροντες κάτι ἀνάλογο μὲ τὰ σημερινὰ μέλη τοῦ ἐκτελεστικοῦ Προεδρείου.

2. Τὸ κύρος του ἦταν πολὺ μεγάλο στοὺς Τούρκους, παρότι θὰ ὑπολόγιζε κανένας ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸ παρελθὸν τοῦ πατέρα του, τοῦ Κωνσταντίνου Τάττη (1821), θὰ μετροῦσε πολὺ σὲ βάρος του.

3. Πρακτικὸ τῆς 5 Δεκεμβρίου 1871, ποῦ συνυπέγραψαν 150 διακατεχόμενοι ἀπὸ πατριωτικὸ ζῆλο Θεσσαλονικεῖς. Σύμφωνα μὲ αὐτό, ἡ συνέλευση συγκλήθηκε στὴν οἰκία τοῦ Νικ. Γ. Χρυσοπούλου (πρβλ. καὶ Θ. Π ε ρ ρ ῆ, Ἡ περιφανεστὴ Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονικὴ 1979, 164-165).

και συνεχώς είναι εμφανής ή προσπάθειά του να έδραιωθεί και αναπτυχθεί ή 'Αδελφότητα, συμπεριλαμβάνοντας στους κόλπους της τὰ καλύτερα και ικανότερα στελέχη τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος. Ἦταν τὸ ἐπιστέγασμα τῆς ἀναγνώρισης τῆς προσφορᾶς του στὸ ἐθνικὸ χρέος, ἀλλὰ παράλληλα και τῆς προσωπικότητάς του. Ἦ τότε ἐκδιδόμενη ἐφημερίδα τοῦ Σοφ. Γκαρπολά, ὁ «Φάρος τῆς Μακεδονίας», πρόβαλε λιτά, ὅπως πάντα, τὴν εἶδηση, ἀπὸ τὸ φόβο τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας, σημειώνοντας μάλιστα ὅτι ὁ Στέφανος Τάττης ἐκλέχθηκε ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν 80 ὑποψηφίων, ποὺ ἦταν κατ'αρτίσμενος στὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα, ἴσως γιὰ νὰ τονίσει ἔμμεσα τὴν ὁμοφωνία και τὸ δεσμὸ συνοχῆς, ποὺ χαρακτήριζε στὰ ἐθνικὰ θέματα τὰ μέλη τῆς «ἀντιπροσωπείας» τῆς¹.

Ἡ συμβολὴ του στὴν προώθηση γενικότερων θεμάτων, ποὺ ἀφοροῦσαν τοὺς Ἕλληνες, ἦταν πολὺ μεγάλη. Οἱ καιροὶ ἀπαιτοῦσαν ἄμεσες και θετικὲς ἐνέργειες. Ἔπρεπε οἱ συναθροίσεις τῶν γενικῶν συνελεύσεων τῶν μελῶν και τῶν διοικητικῶν συμβουλίων τῆς «Ἀδελφότητος» και ὅλες οἱ δραστηριότητές της νὰ ἦταν πάντα ἀψογες και μέσα στὰ πλαίσια τῆς ὀθωμανικῆς νομοθεσίας, ὥστε νὰ ὑπῆρχε «νομιμοφάνεια», ὅταν διενεργοῦνταν ἐλεγχοὶ ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές. Ἔτσι, ἐνδεικτικὰ, ἄς ἀναφερθεῖ ὅτι προώθησε τὴν ὅλη διαδικασία γιὰ τὴν παραχώρηση ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα πρὸς τὴ Φιλόπτωχο Ἀδελφότητα τοῦ δικαίωματος γιὰ ἀνέγερση νεκροταφείου, ποὺ τόσο ἀπασχολοῦσε τότε τοὺς Ἕλληνες². Ἦταν ἓνα θέμα, ὄχι μόνο ὑγείας γιὰ τὴν πόλη, ἢ ἀκόμα και αἰσθητικῆς, ἀλλὰ και ἓνα στοιχεῖο, ποὺ ἔδενε τὴν «πατρώα» γῆ συνεκτικὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους της, ποὺ τὴν κατοικοῦσαν ἀπὸ αἰῶνες. Εἶχε δηλαδὴ και κάποιον συμβολικὸ χαρακτήρα, τόσο ἀναγκαῖο γιὰ τὶς περιστάσεις. Ὁ Στέφανος Τάττης συνυπέγραψε τότε, στίς 26-4-1875, ἐνῶ προέδρευε ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονικῆς Ἰωακείμ Γ³ (1874-1878), «ὁ ἀπὸ Βάρνης», τὴν πράξη ὡς δημογέρον και μέλος τῆς

1. Βλ. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἔτος ΙΣΤ' (1891) τῆς 6-2-1891, ἀρ. φύλλου 1495, σ. 1α. Σ' αὐτὸ ἀναγράφει: «τῆ παρελθούση ἐβδομάδι, συνεδρίας γενομένης ἐν τῇ Ἱερῇ Μητροπόλει, τῆς Ἀντιπροσωπείας τῆς Ἡμετέρας Κοινότητος πρὸς ἐκλογὴν, ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν 80, ἐνὸς ἀντιπροσώπου, συνάμα και δημογέροντος... ἐξελέγη τοιοῦτος ὁ κ. Στέφανος Τάττης». Ἦ ἐκλογὴ δηλαδὴ ἔγινε στίς 30 ἢ 31 Ἰαν. 1891 στὰ γραφεῖα τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονικῆς, ὅπου, σὲ κάποιον ἀπ' αὐτὰ, ἔδρευε και ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα. Πρόεδρος τῆς «Ἀντιπροσωπείας» ἦταν ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονικῆς (χαρακτηριστικὰ βλ. μιὰ παλιότερη εἶδηση τῆς τότε ἐκδιδόμενης ἐφημερίδας «Ἐρμῆς» ἀπὸ τὸν Σ ο φ. Γ κ α ρ π ο λ ἄ, ἀρ. φ. 246 τῆς 21-11-1877, σ. 1β: «Ἦ Συνέλευσις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Κοινότητος... ὑπὸ τὴν Προεδρείαν τῆς Α.Π. τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονικῆς ἐξελέξατο διὰ τοῦ ἀπὸ 7-11-1877 ἐγγράφου της... τὸν Μιχαὴλ Καντζᾶν, Ταβουλάριον τῆς πόλεως».

2. Βλ. Ἐ φ η ς Κ α κ ο υ λ ἰ δ η, 395, 399.

3. Ὁ μετέπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1879).

24/μελοῦς ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Κοινότητος, ἐκπροσωπώντας την, ἐνῶ τῇ Φιλόπτωχο Ἀδελφότητα ἐκπροσώπησαν οἱ Π. Χατζηλαζάρου, Μ. Παπαδόπουλος καὶ Ι. Σαμαριναῖος¹.

Ἄλλη ἐπιτυχία ἦταν ἡ σύνταξη κανονισμοῦ τῆς Ἀδελφότητος². Ἡ πρώτη ἐπιτροπὴ ποῦ εἶχε ὀρισθεῖ ἀπὸ τὴν ἰδρυτικὴ συνέλευση (5-12-1871) ἦταν 6/μελῆς³ καὶ τέλειωσε τὸ ἔργο της τὸ 1873, διατυπώνοντας 18 ἄρθρα, μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση, ἴσως ἀπὸ παρεμβαλλόμενα, τουρκικῆς ἐπινόησης, γραφειοκρατικὰ προσκόμματα. Ἡ δημοσίευση ὅμως τοῦ πρώτου αὐτοῦ «κανονισμοῦ» ἔγινε τὸ 1874 καὶ ἀκολούθησαν ἄλλες, μὲ ὀρισμένες βελτιώσεις, στὰ ἔτη 1880 (ἄρθρ. 26) καὶ 1881 (ἄρθρα 37). Στους κανονισμοὺς αὐτοὺς τῆς Ἀδελφότητος ὑπόγραφε καὶ ὁ Στ. Τάττης ὡς ἐκπρόσωπός της. Καί, φυσικά, ποτὲ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐκδηλώνει τὸ ἄμεσο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν προώθηση τῶν θεμάτων της, συμμετέχοντας, κατὰ περιόδους, στὴ διοίκησή⁴ καὶ σὲ ἐλεγκτικὰ ὄργανα⁵.

Παράλληλα τὸν προσεῖλκυαν τὰ θέματα τῆς ἐνορίας του, τῆς ἐκκλησίας δηλαδὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Τὴ συμπαράστασή του στὴν ἐπίλυσή τους θεωροῦσε ὄχι μόνον θρησκευτικὸ, ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸ χρέος. Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς (Ἅγιος Δημήτριος-παραλία), Ἅγιος Μηνᾶς, Ἅγιος Γεώργιος, Ὑπαπαντῆ κ.λ.), συνέδεε συνεκτικὰ τοὺς χριστιανοὺς στὰ δίσκετα χρόνια τῆς σκαβιάς καὶ ἀποτελοῦσε τὸν κοινὸ τόπο γιὰ τὶς ἐπικοινωνίες τους. Γύρω στὶς συνοικίες του κατοικοῦσαν κατὰ κύριο λόγο ἐλληνικὲς οἰκογένειες καὶ συγκροτοῦσαν ἀξιόλογο τμήμα τοῦ δυναστευόμενου Ἑλληνισμοῦ⁶. Ὁ Στέφ. Τάττης, λοιπόν, βοή-

1. Ἡ σχετικὴ πράξις ἔχει ἀριθμὸ 65^ε / 26-4-1875 καὶ τὸ κείμενό της ἐπισυναπτόταν στὸ τέλος τῶν ἐκδόσεων γιὰ τοὺς «Κανονισμοὺς τῆς ἐν Θεσσαλονικίᾳ Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος» τῶν ἐτῶν 1880 καὶ 1881, ἴσως καὶ σὲ μεταγενέστερους (ὅπως 1886).

2. Βλ. Ν τ Χ ρ ι σ τ ι α ν ὄ π ο ὕ λ ο υ, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις, 9, 11. Σ τ Χ ρ ι σ τ ο ὀ ὄ λ ο υ, Ἐκθεσι βιβλίου, 40.

3. Ἡ Ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τοὺς Δ. Κατζάλη, Δ. Σιμωνίδη, Στ. Μιχαηλίδη, Ν. Χρυσόπουλο, Ἄν. Βεργιάδη καὶ Θ. Γεωργιάδη (βλ. καὶ Θ. Π ε ρ ε ρ ῆ, 165).

4. Ἀντιπρόεδρος ἐκλέγεται γιὰ τὴν 3ετία 1886-1889 (βλ. ἐφημερ. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀρ. φ. 358 / 1886 καὶ «Λογοδοσία» τῆς Φιλοπτ. Ἀδελφότητος γιὰ τὴν 3ετία 30 / 4 / 1886-30 / 4 / 1889, ποῦ ἐμφανίζεται ὅτι τυπώθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1890).

5. Ἐτσι ἐκλέχθηκε μέλος τῆς 3μελοῦς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς κατὰ τὴ γενικὴ συνέλευση τῶν μελῶν της τῆς 5-7-1884 (βλ. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», φ. 573 τῆς 7-7-1884).

6. Κ. Β α κ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, Χριστιανικὲς συντεχνίες, «Μακεδονικά» 18 (1978) 117. Ἄλλωστε ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου θεωροῦνταν ἐνοριακὴ καὶ γι' αὐτὸ ὑπαγόταν στὴ Μητρόπολι Θεσσαλονίκης (Κ. Β α κ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, Ἀνέκδοτα στοιχεῖα, 45).

θοῦσε τοὺς ἐπιτρόπους μὲ κάθε μέσο. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νὰ κρατηθεῖ καὶ νὰ ἐπιβίωσει μέσα στὶς 10ετίες τῆς σκλαβιάς. Καὶ αὐτὸ ἔγινε καὶ ἐπιτεύχθηκε χάρις στῇ συμβολῇ καὶ ἐνίσχυση τῶν πιστῶν. Ὁ Στ. Τάττης, δίνοντας τὸ παράδειγμα, συμμετείχε στὶς διάφορες κατὰ καιροὺς ἐθνικὲς ἐπιτροπές¹, ἀποδεχόμενος μάλιστα καὶ αὐτὰ τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτρόπου². Μὲ αὐτὸ ἤθελε νὰ ὑπογραμμίσει στοὺς συμπατριῶτες του τὴν ἀνάγκη νὰ εἶναι πάντα ἀπλοὶ καὶ εὐσυνείδητοι καὶ ν' ἀποδέχονται κάθε ἔργο ποὺ ὑπηρετοῦσε τὰ κοινά, ὑποβαλλόμενοι σὲ κάθε θυσία.

Εἰδικότερα στὰ χρόνια 1875-1878

Παράλληλα σ' ὄλες αὐτὲς τὶς δραστηριότητες πρέπει νὰ σημειωθοῦν ξεχωριστὰ καὶ τὰ ἐξῆς, ποὺ προσδιορίζονται στὴν κρίσιμη ἐποχὴ τῶν συνεδρίων τοῦ Ἁγ. Σεφάνου καὶ τοῦ Βερολίνου (Μάρτ.-Ἰούλ. 1878).

α) Στὶς πύσεις τῶν «Μεγάλων Δυνάμεων» γιὰ τὶς μεταρρυθμίσεις ποὺ ἔπρεπε νὰ κάνει ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία γιὰ νὰ δοθοῦν μεγαλύτερες ἐλευθερίες στὶς ὑπόδουλες ἐθνότητες, ὁ σουλτάνος Ἀζιζ (1876) ἔστειλε σχετικὸ φερμάνι («χαττίον») γιὰ ἐνημέρωσή τους. Αὐτὸ διαβάσθηκε στὸ Διοικητήριο, κατὰ τὴν πληροφορία ποὺ δίνει ὁ Ν. Γκαρπολάς (1933)³, ὅπου προσκλήθηκαν οἱ ξένοι πρόξενοι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐκπρόσωποι ἄλλων ἀρχῶν καὶ κοινοτήτων (ἐβραϊκὴ κ.λ.). Ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ (ἐλληνηκὴ) κοινότητα οὔτε προσκλήθηκε οὔτε φυσικὰ παρέστη. Ἀκριβῶς γι' αὐτὴ τὴν παράλειψη τῆς τουρκικῆς διοίκησης διαμαρτυρήθηκαν ἔντονα Ἑλληνες Θεσσαλονικεῖς, οἱ Στέφανος Τάττης, Νικ. Ἰωαννίδης, Στ. Ἰωαννίδης, Ἄθαν. Βλιάτης, Ἄθαν. Παπαγεωργίου καὶ Βασ. Παπάζογλου καὶ τῆς ἀπέστειλαν γραπτὴ διαμαρτυρία, γιατί θὰ διείδαν κάποια σκοπιμότητα. Δὲν μπορούσε ν' ἀγνοηθεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τῆς σ' ἓνα τόσο σπουδαῖο θέμα, ποὺ τοὺς ἀφορούσε ἅμεσα⁴.

1. Ἔτσι, ὁ «Φάρος τῆς Μακεδονίας», φ. 587 τῆς 11-8-1881, σ. 1, ἀναγράφει τὴν εἶδηση ὅτι συνήλθε στὴ Μητρόπολη ἡ 24μελὴς ἐπιτροπὴ γιὰ ἐξέρεση πόρων καὶ καθορίσθηκε ἡ συνδρομὴ τῶν ἐκκλησιῶν σὲ τουρκικὲς λίρες κατὰ τριμηνία. Ἡ ἐκκλησία «Ἁγιος Ἀθανάσιος» ἐπιβαρύνονταν μὲ 40 λίρες (δηλ. πρώτη ἐκκλησία στὴν ἐπιβαρύνση). Καὶ συνέχισε: «Ἐπιτροπὴ: Στέφ. Τάττης-Γ. Παπαγεωργίου-Ἰω. Δημητριάδης, ἀρχίζει παράτα τῆς εἰσπράξεως τοῦ ἐτησίου παρὰ τῶν πολιτῶν ἐράνου...».

2. Κ. Βακαλόπουλο, Ἀνέκδοτα στοιχεῖα, 44, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Στ. Τάττης ὀρίσθηκε τὸ 1887 ἐπίτροπος καὶ ἐλέγχει τὴ διαχείριση μὲ τοὺς Ἀριστοτ. Μπλάτση καὶ Δ. Κ. Γερασίου, συντάσσοντας τὸ ἀπὸ 9-2-1887 πρακτικὸ. Ἐπίσης καὶ γιὰ τὰ χρόνια 1873 καὶ 1876.

3. Ν. Κ. Γκαρπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε ἐλληνικὴ, Θεσσαλονικία 1933, 49.

4. Βέβαια, ἡ σχετικὴ πιὸ πάνω πληροφορία τοῦ Ν. Γκαρπολά, ὅπ., εἶναι,

β) Στις επιτροπές «γιά τις μεταρρυθμίσεις» που διορίστηκαν ύστερα από λίγο στις κοινότητες, ο Στέφ. Τάττης συμμετείχε στην επιτροπή της 'Ελληνικής Κοινότητας ως «Χριστιανικόν μέλος της επιτροπής μεταρρυθμίσεων»¹. Και όταν, τον 'Ιαν. 1878, μετά την αγόρευση του Βίσμαρκ στο Γερμανικό Κοινοβούλιο, ο βουλευτής Hänel πήρε σωστές θέσεις στο «'Ανατολικό ζήτημα», οι 'Ελληνες της Θεσσαλονίκης συναγείρονται και του στέλνουν εμπειριστατωμένο υπόμνημα για ύποστήριξη των ελληνικών δικαιών² (Φεβρουάριος 1878). 'Ο Στέφ. Τάττης συνυπόγραψε με την πιο πάνω ιδιότητά του.

γ) Τά πολειμικά γεγονότα του 1877-1878 και οι νίκες του ρωσικού στρατού είχαν μεγάλες επιπτώσεις στους σκλαβωμένους. 'Ο απόηχος ήταν έντονος, γιατί άρχισαν να βλέπουν κάποια άχτιδα μέσα στο φρικιαστικό σκοτάδι. Συζητήσεις και ένθουσιασμοί και ελπίδες στά ελληνικά σπίτια και στις ιδιαίτερες μεταξύ των 'Ελλήνων επικοινωνίες. Τό ίδιο και μέσα στη Μητρόπολη και στην Κοινότητα, όπου οι προσκλήσεις για συσκέψεις σε εξέχοντα μέλη της γίνονταν με συνωμοτισμό και με διακινήσεις του προσωπικού. Τότε ο δραστήριος μητροπολίτης 'Ιωακείμ Γ' συγκρότησε μεγάλη επιτροπή 'Ελλήνων, ακριβώς για τή μελέτη της όλης κατάστασης και όργάνωση της επανάστασεως³. Σ' αυτήν βέβαια συμμετείχε και ο Στέφανος Τάττης, παρά τή βουλευτική του ιδιότητα⁴, αναγραφόμενος πέμπτος (5ος) στη σειρά.

όπως και σε όρισμένες άλλες περιπτώσεις, λίγο άοριστη και άσαφής. Παραλείπει να διευκρινίσει, αν ή διαμνηστρία υπογράφηκε από τή πιο πάνω πρόσωπα, άτομικά ή με τήν ιδιότητά τους ως «δημογερόντων».

1. Βλ. Ν. Γκαρπολά, ό.π., 101.

2. 'Ακριβώς τότε συνέπιπταν και οι «θερμές» μέρες του Συνεδρίου του 'Αγ. Στεφάνου, που έδινε τις καταστροφικές λύσεις για τόν 'Ελληνισμό. 'Η ελληνική όμογένεια έκανε τό πñν, από τήν πλευρά της, για επανόρθωση των άδικιών. Στο υπόμνημα που έστειλε στον Γερμανό βουλευτή Hänel συνυπόγραφαν: «Οί αντιπρόσωποι της 'Ελληνικής Κοινότητας-οί δημογερόντες-οί έφοροι-Τά Χριστιανικά μέλη της επιτροπής μεταρρυθμίσεων».

3. 'Η Μητρόπολη, λοιπόν, όπως και τó γειτονικό 'Ελληνικό Προξενείο, ήταν τó «έπιτελειό» όπου συγκεντρώνονταν οι παθιασμένοι για έλευθερία 'Ελληνες. 'Εκει, όπως στα μεταγενέστερα χρόνια του Μακεδονικού 'Αγώνα, είχαν τις επαφές τους και έπαρναν αποφάσεις. Οί Τούρκοι εξουδετερώνονταν με παραπλάνηση ή εξαγορά (Ν. Γκαρπολά, ό.π., 107-8), έφόσον οι όποιες ύποψίες τους ήταν άσθενικές (βλ. και Βασ. Λαούρδα, Τό 'Ελληνικόν Γενικόν Προξενείον Θεσσαλονίκης, 1903-1908, Θεσσαλονίκη 1961).

4. Πάντως στην κρίσιμη αυτή περίοδο ο Στέφ. Τάττης, όπως ήδη έχει λεχθεί, πρέπει να βρισκόταν, οικογενειακά μάλιστα, στην Κωνσταντινούπολη, ως βουλευτής στην τουρκική βουλή. Και από τήν αναγραφή στο «βιβλίό» του (βλ. Δημ. Σερεμέτη, 'Ο φιλικός Κων. Τάττης, 66) δέν φαίνεται να έκανε καμιά διακοπή της εκεί παραμο-

Ἡ σειρά τῶν ἐπαναστατικῶν γεγονότων στή Μακεδονία, ἡ ἴδρυση ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης (Εὐάγ. Κοροβάγκος, Ἄθ. Ἀστερίου κ.λ.), ὁ ρόλος τοῦ στρατηγοῦ Δουμπιάτη καί τοῦ μητροπολίτη Κίτρους Νικολάου (Λούση) εἶναι ὅλα γνωστά¹, καθὼς καί ἡ ἄτυχη ἐκβαση τῆς προσπάθειας τῶν Ἑλλήνων. Σημασία μόνο τώρα εἶχε ὅτι ἡ σωφροσύνη τῶν Ἑλλήνων καί ἡ περίσκεψη κυριάρχησαν, ὥστε δὲν δόθηκαν εὐκαιρίες στοὺς Τούρκους γιὰ ἐκδικητικὲς σφαγὲς καί βαρβαρότητες εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων, ὅπως στίς τελευταῖες ἐπαναστάσεις (1821, 1854) στή Θεσσαλονίκη καί περίχωρα².

Ὁ Στ. Τάττης στίς κοινοτικὲς καί ἐκκλησιαστικὲς ἐριδες 1880-1896

Στὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν περίοδο 1880 καί ὕστερα οἱ διενέξεις ἀνάμεσα στὰ κοινωνικά στρώματα πού τὴ διάρθρωσαν ἦταν συνεχεῖς. Δὲν ἦταν μόνο οἱ ἐριδες στὴν ἀνώτερη τάξη, δηλαδὴ ἀνάμεσα στοὺς συντηρητικοὺς καί φιλελεύθερους γιὰ τὴν ἀπόκτηση καί διατήρηση τῆς διοίκησης τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καί οἱ ἐμφανεῖς ἀγῶνες τῆς λαϊκῆς τάξης γιὰ συμμετοχὴ σ' αὐτά. Ἔτσι, παράλληλα μὲ τὸ ἐθνικὸ περιεχόμενο πού παρορμᾷ ἕλες τίς ἐνέργειές τους γιὰ ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση, συντρέχει πιά καί ἡ κοινωνικὴ διαμάχη στὰ διάφορα στρώματα.

νῆς του. Ὑπάρχουν, λοιπόν, ὀρισμένες ἀπορίες γιὰ τίς ἡμερομηνίες, πού ἀνέγραψε ὁ Ν. Γκαρπολάς, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ 40 χρόνια καί πλέον: Ἡ, δηλαδή, ὁ συγγραφέας ἔκανε σύγχυση στίς ἀκριβεῖς ἡμερομηνίες ἢ ὁ μητροπολίτης καὶ ὁ πρόεδρος τῆς Ἑλλάδας στὴ Θεσσαλονίκη συμπεριελάμβαναν τὸ ὄνομα τοῦ βουλευτῆ Στέφ. Τάττη, πού ἀπουσίαζε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὸ κύρος πού προσέδιδε καί μόνο, ἔχοντας γνώση τῆς συναινετικῆς του θέσης. Ἐκτὸς καί ἂν εἶχαν τηλεγραφικὴ ἀπὸ αὐτὸν ἀπάντηση, δηλαδὴ μιὰ ἐνέργεια πού δὲν ἀποκλειόταν, ὅσο καί νὰ μᾶς φαίνεται σήμερα κάπως ἀνεπίκαιρη.

1. Ὑπάρχει πρόσφατη πολυτιμὴ βιβλιογραφία γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1878 στή Μακεδονία. Χαρακτηριστικὰ ὁμως βλ. Ἰ ω . Ν ο τ ἄ ρ η, Ἄρχειον Στ. Δραγοῦμη. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1878 στή Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1966. Σ τ έ φ . Π α π α δ ο π ο ὐ λ ο υ , Οἱ Ἐπαναστάσεις τοῦ 1854 καί 1878 στὴν Μακεδονία, ὅ.π. Εὐ ἄ γ . Κ ω φ ο ὕ , Ἡ ἐπανάσταση τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1878, Θεσσαλονίκη 1969.

2. Βέβαια ἡ καταστροφή τοῦ Λιτοχώρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους (41 / 6-3-1878) ἦταν ἓνα θλιβερὸ γεγονός, μὲ δυσάρεστες ἐπιπτώσεις στὸν ἀγῶνα (Σ τ ε φ . Π α π α δ ο π ο ὐ λ ο υ , Ἡ ἐπανάσταση κ.λ., 82, 84), ἀλλὰ ἡ ἐγκατάσταση ἀρκετῶν οἰκογενειῶν στὴ Θεσσαλονίκη ἦταν ὀπωσδῆποτε ὀριστικὴ (βλ. γιὰ τὴ μεταφορὰ τους στὴ Θεσσαλονίκη, τίς ἐπιτροπὲς γιὰ ἀνακούφισή τους στὸ ἴδιο ἔργο τοῦ Σ τ . Π α π α δ ο π ο ὐ λ ο υ , ὅ.π., 84-85, καί Ἄ π . Β α κ α λ ο π ο ὐ λ ο υ , Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 364). Ἀξιοσημείωτη ἦταν ἡ εἶδηση, πού δημοσιεύθηκε στὴν τότε ἐκδιδόμενη ἐφημερίδα τοῦ Σ ο φ . Γ κ α ρ π ο λ ἄ , «Ὁ Ἑρμῆς», 1878-1879, φύλλο 294 τῆς 12-5-1878, σελ. 1γ, ὅτι: «Ἀπὸ τινῶν ἡμερῶν ἤρξαντο ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς ἐστίας τῶν οἱ ἐναυθα κατὰ τὴν ἐν Ὀλύμπῳ ἐπανάστασιν καταφυγόντες πρόσφυγες Λιτοχωρινοί...». Ἰσως γραφόταν γιὰ νὰ παρακινήθουν νὰ ἐπανέλθουν στὸ χωριὸ τους.

Ἡ ἀντίθεση αὐτή, ἐπιπρόσθετα, ἀλλοιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν παρεμβατικὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ γιὰ τὴν πιὸ μεγάλην περίοδο εἶναι καθοριστικός. Ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, πλαισιωμένος ἀπὸ τὶς ἡγέτιδες τάξεις τῶν χριστιανῶν τῆς πόλης, ὄσκοῦσε κυρίαρχη ἐξουσία, πότε ἄμεση, πότε ὄχι, στὴν ἴδια Ἑλληνικὴ Κοινότητα, στὶς διαδικασίες ἐκλογῆς τῶν μελῶν τῶν διοικήσεών της, στὰ εὐαγῆ ἰδρύματα καὶ σωματεῖα κ.λ. Παράλληλα ἔνας ἀγώνας ὑπέβασκε, ποῦ ἔτεινε στὸν περιορισμὸ αὐτῶν τῶν ἐξουσιῶν, μὲ τὸ ζῦπνημα τῆς λαϊκότερης τάξης, ποῦ ζητοῦσε ἴση μεταχείριση καὶ συμμετοχὴ στὴ διαχείριση τῶν κοινῶν¹.

Στὶς συνωμοτικὲς συγκεντρώσεις στὴ Μητρόπολη (γεγονότα 1877-8) προσκαλοῦνταν καὶ προσέρχονταν, γιὰ ὑποβοήθηση καὶ προώθηση τοῦ ἐθνικοῦ ἔργου, πρόσωπα ἀπὸ ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας, «ἀριστοκρατικά», μεσαία καὶ «λαϊκά», ποῦ συνεργάζονταν μεταξὺ τους σὲ ἀγαστὴ σύμψνοια². Ἡ συνεργασία αὐτὴ καὶ λαϊκὴ συμμετοχὴ στοὺς ἀγῶνες ἦταν περισσότερο ἐκδηλῆ ἀργότερα, στὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα³. Στὰ 1883 ὅμως ἡ δημοκρατικὴ μερίδα κερδίζοντας τὶς ἀρχαιρεσίες στὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα συνετέλεσε στὴν ἀποχώρηση τοῦ συντηρητικοῦ μητροπολίτη Καλλίνικου⁴. Τότε, τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλης ἐκφράζοντας τὶς εὐαισθησίες τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἀνέδειξε στὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ μητροπολίτη τὸν πιὸ ἐνδεδειγμένο ἱεράρχη, τὸν Γρηγόριο (Καλλιῖδη), 1884-1888, ποῦ ἡ προσφορά του στὰ κοινὰ ἦταν μεγάλη. Ἐν τούτοις ὅμως δὲν πέτυχε νὰ προσελκύσει μὲ τὶς ἐνέργειές του τὴ μάζα τῆς ἡγέτιδας τάξης, ἴσως γιὰτὶ ἔθιγε συμφέροντά της, μὲ ἀποτελεσμα, σὲ μιὰ ἔκτακτη γενικὴ συνέλευση τοῦ Ὀκτ. 1888 τῆς Κοινότητας ποῦ προκάλεσε μὲ ἔντεχνο τρόπο ἡ ἀριστοκρατικὴ μερίδα, ν' ἀποδοκιμασθεῖ.

Ὅταν ἀνέλαβε ὁ νέος μητροπολίτης Σωφρόνιος (1889-1893), διατήρησε τὸ σύστημα ἐλέγχου καὶ διαχείρισης τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῆς Μονῆς Βλατάδων καὶ γιὰ νὰ τὸ διαφυλάξει ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκη καταγραφῆς τῆς περιουσίας ἀπὸ ἐπιτροπὴ, ποῦ συγκρότησε καὶ ἀποτελέσθηκε ἀπὸ τὸν Στέφ. Τάττη καὶ τὸν Δ. Βλιάτη. Ἡγούμενος τῆς Μονῆς ἦταν ὁ Καλλίνικος (Θεολογίδης)⁵. Στὶς 10-11-1892, μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀπογραφῆς, τὰ

1. Κ. Μοσκόφ, δ.π., 90. Π. Κόκκα, δ.π., 237 κ.ε. Ν. Γκαρπολά, δ.π., 101.

2. Βλ. Γκαρπολά, δ.π.

3. Β. Λαοῦρδα, Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης.

4. Κ. Μοσκόφ, δ.π., 92. Γενικά γιὰ τὶς κοινοτικὲς διαμάχες τῆς ἴδιας καὶ μεταγενέστερης περιόδου, βλ. καὶ τοῦ Δ. Κάκκαβου (Ζώη), Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγῶνας, Θεσσαλονίκη 1972, 58.

5. Γεωργίου Α. Στογιόγλου, Ἡ ἐν Θεσσαλονικῇ Πατριαρχικῇ Μονῇ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, 129.

μέλη της επιτροπής συνέταξαν, όπως είχαν υποχρέωση, πρακτικό, διατυπώνοντας τις παρατηρήσεις τους, και το υπέγραψαν.

Φαίνεται όμως ότι αυτό αποτέλεσε άφορμή για διενέξεις ανάμεσα στο μητροπολίτη και τον ήγούμενο, ίσως για κακή διαχείριση από τον τελευταίο των οικονομικών της Μονής. Προφανώς με παρέμβαση του μητροπολίτη εγκρίθηκε από την τότε Δημαρχία, που μέλος του συμβουλίου της ήταν ο Στέφ. Τάττης, η άποκοπή των σωλήνων νερού από τον Χορτιάτη (Σεπτ. 1893)¹, για την υδροδότηση της Μονής. Θορυβημένος και άγανακτισμένος ο ήγούμενος Καλλίνικος απευθύνθηκε στον πατριάρχη και μετέφερε ότι αιτά «...ἀποδόθηκαν εις ...ὀπισθοβούλους ἐνεργείας τοῦ Τάττη». Σὲ ἐπιστολὴ του μάλιστα τόνιζε γιὰ «...τὸ πλεονεκτικὸν καὶ σφετεριστικὸν πνεῦμα ἐνοριτῶν τινῶν καὶ ἰδίως τοῦ Στεφ. Τάττη...», που ἀπὸ ἓνα χρόνο κήρυξε ἀδιάλλακτο πόλεμο κατὰ τῆς Μονῆς².

Αὐτά, βέβαια, εἶναι χαρακτηριστικὰ τοῦ θάρρους καὶ τῆς ἐκφρασης γνώμης, που κυριαρχοῦσαν στὸν Στέφ. Τάττη. Δὲν ὀπισθοχωροῦσε σὲ κανένα, ὅταν ἠπηρετοῦσε τὰ κοινά, εἴτε ἦταν πατριάρχης, εἴτε μητροπολίτης, ἀποδείκνυαν ὅμως, παράλληλα, καὶ τὶς διενέξεις ποῦ υπέβασκαν ἀνάμεσα στὴ Μητρόπολη καὶ τὴ Μονὴ Βλατάδων γιὰ οικονομικοὺς ἢ ἐκκλησιαστικοὺς λόγους. Ἡ Μητρόπολη ἤθελε πάντα νὰ διατηρεῖ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴν ἐποπτεία σ' αὐτὴν, ἐνῶ ἡ Μονὴ προσπαθοῦσε νὰ τὸν ἀποφύγει, ἐπικαλούμενη τὴν ἄμεση ἐξάρτησή της ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, δηλ. τὸ δικαίωμα νὰ ἐνεργεῖ αὐθαίρετα καὶ ἀνεξέλεγκτα³.

Σὲ μιὰ μεταγενέστερη φάση (1901) διαπιστώνουμε ὅτι διορίσθηκε ἄμεσα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο μιὰ ἐπιτροπὴ, στὴν ὁποία συμμετεῖχαν ὁ τότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἀθανάσιος Β' (1893-1903)⁴ ὡς πρόεδρος καὶ οἱ πρόκριτοι Στέφανος Τάττης καὶ Τάσκος Παπαγεωργίου ὡς μέλη. Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ εἶχε ἀναδεχθεῖ τὴν εὐθὴνη γιὰ τὴ διευθέτησή τοῦ θέματος τῆς ἐκμίσθωσης τοῦ «Μπισὶς Μετοχίου» στὸν Δημοσθ. Ἀγγελάκη, που γιὰ τρεῖς

1. Γ. Σ τ ο γ ι ὀ γ λ ο υ, ὅ.π., 341.

2. Γ. Σ τ ο γ ι ὀ γ λ ο υ, Ἀρχεῖον Μονῆς Βλατάδων—Κῶδις Γεωργιάδου, 35.

3. Ἡ δύναμη κάθε ἡγουμένου ἦταν πάντοτε μεγάλη, γιατί ἀντλοῦνταν κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Ὁ ἡγούμενος, κοντὰ στὰ ἄλλα, στὰ δισεκτα ἐκεῖνα χρόνια τῆς σκλαβιάς, χάρη στὴν «αὐθεντία» ποῦ εἶχε, ἀναδεχόταν νὰ συντάσσονται ἐνώπιόν του καὶ πωλητήριες πράξεις τῶν χριστιανῶν, ἰδίως μετὰ τὶς 16-11-1714, ὅπου καὶ τελικὰ προσυπόγραψε (βλ. πῶς πάνω, Ἀρχεῖο Μονῆς Βλατάδων—Κῶδικα ἀκινήτων 15, 33 καὶ 35). Στὸ τέλος ὑπόγραψαν καὶ «...οἱ γράψαντες ταύτας Ταβουλῶλριοι Θεσσαλονίκης Μανολάκης καὶ Δημήτριος Μολάκης» (Γ. Σ τ ο γ ι ὀ γ λ ο υ, ὅ.π., 219, σσημ. 2).

4. Πρόκειται γιὰ τὸν «ἀπὸ Σισανίου» τοῦ Βοΐου Ἀθανάσιο (Μεγακλή). Γενικὰ γιὰ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Θεσσαλονίκης, βλ. Χ ρ. Γ ο υ γ ο ὕ σ η, Κατάλογος Μητροπολιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης, «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 10 (1926) 561.

σχεδόν δεκαετίες δημιουργούσε προβλήματα. Τελικά κατορθώθηκε, κυρίως χάρη στην ιδιότητα των μελών της επιτροπής αυτής, να γίνει συγκερασμός των αντίθετων απόψεων και να κριθεί ότι η πιό πάνω εκμίσθωση, που ή διάρκειά της κράτησε για 28 χρόνια, έληξε. Έτσι, μέσω της επιτροπής αυτής έγινε η παράδοση του Μετοχίου στον εκπρόσωπο της Μονής Βλατάδων, τον ηγούμενό της Καλλίνικο (Γεωργιάδη) και η μεγάλη αυτή έκκρεμότητα που ταλαιπωρούσε και κρατούσε σε άναστάτωση την Κοινότητα, την Έκκλησία και τη Μονή, έπαυσε πιά να υπάρχει. Η ήρμια στις σχέσεις τους άποκαταστάθηκε όριστικά και η συμφιλίωση κυριάρχησε στους χριστιανούς.

Ο Στέφανος Τάττης, που ήταν άγωνιστικός, αλλά μετριοπαθής τον χαρακτήρα, διατηρούσε πάντα άριστες σχέσεις με τη Μητρόπολη και η έκτίμηση που απολάμβανε ήταν άμοιβαία. Άλλωστε στις ενέργειές του και τις επαφές είχε για γνώμονα το εθνικό και μόνο συμφέρον, που τότε εκδηλωνόταν μέσα από το πνεύμα συνεργασίας ανάμεσα στην Κοινότητα και τη Μητρόπολη.

Η Έλληνική Κοινότητα δέν άποτελοϋσε το όργανο για την έκφραση των εθνικών πόθων σε εκείνες τις κρίσιμες για το βορειοελλαδικό χώρο στιγμές. Μέσα άπ' αυτήν έκφραζόταν και η άνησυχία και το ενδιαφέρον των κοινωνικών παρατάξεων και κύρια της συντηρητικής και φιλελεύθερης, που κρατούσαν για δεκαετίες τη διοίκηση και διαχείριση στα χέρια τους. Άν εξαίρεσει κανείς, από τις πρόχειρες αναλύσεις των στοιχείων, τη χρονική περίοδο μιάς σχεδόν 20ετίας, 1883-1903¹, διαπιστώνει ότι η όλη ευθύνη βρισκόταν στις παρατάξεις που αναφέρθηκαν. Η δημοκρατική παράταξη μόνη, ύστερα από τις εκλογές του φθινοπώρου 1883, εμφανίστηκε και πήρε την πλειοψηφία στα «ένδοκοινοτικά» θέματα. Ορισμένοι τομείς διοίκησης εξακολουθούσαν και ύστερα από αυτή την μεταβολή να κυριαρχούνται και πάλι από τις παλιές τάξεις, και ειδικά τη συντηρητική. Η Μητρόπολη, που κατ' επέκταση με την παρεμβολή του μητροπολίτη Γρηγόριου προσπαθούσε να διατηρήσει την έποπτεία της και να άσκει τον καθοριστικό της ρόλο στις διαμάχες αυτές, προσέκλινε στην περίοδο αυτή προς τη φιλελεύθερη και φιλολαϊκή παράταξη, χωρίς όμως όριστική κατάληξη². Η συντηρητική κατάφερε ν' άνακτήσει το έδαφος που έχασε προσεταιριζόμενη πολλά πρόσωπα που κατατάσσονταν στα μεσαία και κατώτερα στρώ-

1. Μικρή άναστολή παρουσιάστηκε από το 1896 με την προσπάθεια του Έλληνικού Προξενείου να συμβιβάσει τα διεστώτα, αλλά δυστυχώς προσωρινά. Μόνο η έναρξη του ένοπλου Μακεδονικού Άγώνα πέτυχε τη συμφιλίωση των κοινωνικών μερίδων (1903-4).

2. Κ. Μ ο σ κ ώ φ, Τομή, 92. Π. Κ ό κ κ α ς, ό.π., 240.

ματα και να αναλάβει πάλι με επιτυχία τη διοικητική ήγεςία. Αυτό συνέ-
 τρεχε και με παράλληλη αλλαγή στο μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλο-
 νίκης. Άκολούθησε ή ανάδειξη του Σωφρόνιου¹, ύστερα του Άθανάσιου²
 και τέλος μέχρι σχεδόν την άπελευθέρωση του Άλέξανδρου³ (1910).

Ό Στέφ. Τάττης, σε όλη αυτή τη μακριά περίοδο, προσπαθούσε να
 εκφράσει πνεύμα ενότητας και όμοψυχίας και να άσκήσει καταλυτική επί-
 δραση στη Μητρόπολη και την Κοινότητα, προβάλλοντας την πρωταρχι-
 κή ανάγκη για άμυνα και εθνική συσπείρωση. Ήλικιωμένος πιά και κατα-
 βελθιμένος από την ασθένεια που τον κατέρυχε χρόνια τώρα, δεν έννοού-
 σε να παραδώσει χωρίς μάχη τά όπλα. Δέν άρκοδνταν να δίνει συμβουλές
 και νοουθεσίες, όπως θα δικαιούνταν ίσως να κάνει, αλλά διατηρούσε άμεσους
 δεσμούς με τó Πατριαρχείο, τη Μητρόπολη, την Κοινότητα, προσπαθώ-
 ντας με τη συμμετοχή του στην εθνική τους δράση να συμβάλει κατά τις
 δυνάμεις του στην προώθηση και ολοκλήρωση των εθνικών πόθων. Έτσι,
 ήταν φυσικό, σαν ήγετική φυσιογνωμία, να συμμετέχει σε όλες τις κινήσεις
 και διαβιμετώσεις που γίνονταν στη Μητρόπολη και την Κοινότητα για
 την άντιμετώπιση όλων των προβλημάτων που δημιουργούδταν άρχικά
 στην ύπαιθρο και ύστερα μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης από τις βουλ-
 γαρικές τρομοκρατικές ενέργειες⁴. Και ακόμα στη διάρκεια του ίδιου ένο-
 πλου άγώνα για τη Μακεδονία (1904-1908) συμμετείχε στις επιτροπές για
 ύποστήριξη του⁵ παρά την ήλικία του, δρώντας άφανώς όπως επέβαλαν οι
 περιστάσεις και οι συνωμοτικοί κανόνες. Ή συμβολή του στην τελική εκ-
 βαση ήταν μεγάλη και θετική.

Δέν μπόρεσε όμως να ξεπεράσει τó πρόβλημα της ασθένειάς του («προ-
 στάτης»), που σε όλη αυτή την ήρωική περίοδο τον καταβασάνιζε έφιαλτι-
 κά. Σάν γενναίος μαχητής έδωσε τραγικό τέλος στην ύπαρξή του, όταν πιά
 πείσθηκε ότι ή εθνική ύπόθεση για τóν άπελευθέρωση της πατρίδας όδη-
 γούντ εν σε σωστές κατευθύνσεις. Τό γλυκό χάρμα της έλευθερίας είχε άρ-
 χίσει ν' άνεβαίνει στους όρίζοντες. Αυτόκτόνησε ένα καλοκαιριάτικο προι-

1. Τοδ «άπό Ίωαννίνων» (1889-1893).

2. 1893-1903.

3. Τοδ «άπό Νεοκαισαρείας» (1903-1910). Βλ. γενικά Χ ρ. Γ ο υ γ ο ύ σ η, Κατά-
 λογοι επισκόπων, «Γρηγόριος Παλαμάς» 10 (1926) 581.

4. Βλ. Σ. Γ κ α ρ π ο λ ά, ό.π., 100. Δ. Κ ά κ κ α β ο υ, ό.π., 51, 58. Ά π. Β α κ α -
 λ ο π ο ύ λ ο υ, Ό Μακεδονικός Άγώνας (1904-1908), ως κορυφαία φάση των άγώνων
 των Έλλήνων για την Μακεδονία, 1985.

5. Πρβλ. Π. Τ σ ά μ η, Μακεδονικός Άγών, Θεσσαλονίκη 1975, 39, 44. Δ. Κ ά κ -
 κ α β ο υ, 58. Έφημερίδα «Μακεδονία», φύλ. 16-1-1984, άριθ. άφηγύμ. 14.

νό τοῦ 1910. Οἱ σπόροι, ποῦ αὐτός καί τόσοι ἄλλοι εἶχαν ρίξει, δὲν πῆγαν χαμένοι. Σύντομα ἡ Μακεδονία μας ἐλευθερώσαν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΣΕΡΕΜΕΤΗΣ

SUMMARY

Dimitri G. Seremetis, Stephanos Constantine Tattis (1825-1910) in the structure of the society of Turkish occupied Thessaloniki (19th Century).

This study presents many aspects of the life and activities of Stephanos Constantine Tattis (1825-1910), one of the prominent citizens of Thessaloniki. He was the son of Constantine P. Tattis (1787-1864), member of Philiki Etairia in Makedonia in the period before the Greek Revolution (1819-1821).

Early in the study, his childhood years as well as his family life is presented rather briefly. The information here is scanty. Later, the settlement of the Tattis family in Thessaloniki is described (1832). The family originated in Vythkouki, Korytsa (now in southern Albania) and the main occupation was tobacco trade that was quite successful. They moved first to Megarovo (near the now Yugoslavian City of Bitola) in 1825 and finally to Thessaloniki in order to avoid Turkish persecution and bandits in the area.

In Thessaloniki, Stephanos C. Tattis became involved with reactivation of the Greek community under very difficult circumstances of the last century. He made endless efforts to keep the national Greek unity and to help rise the Greek patriotic sentiment.

At the sametime, the study details the structure of the Greek society in Thessaloniki in that period. The upper layer was made essentially from two balanced tendencies of individuals with common national and social ideals but also with common financial interests. In contrast, all the others (middle and lower classes) were considered popular mob. The analysis is always made in relation with the repercussions to the oppressed Greeks of the revolutionary events in the wider area of Macedonia (1854, 1878, 1904-8).

Stephanos Tattis had embraced the idea that massive involvement in the activities of the community and the Church was very helpful for the national cause. The involvement included the activities of the various Associations that

sprang at the time (1855-Tanzimat) as a result of some relaxation by the Ottoman authorities who were pressured by the western powers after the Crimean War (1854-56). These associations drew closer together, the Greek ranks.

The study describes with good references and after persistent search of the sources, the contributions of Stephanos Tattis to the foundation of the Associations as well as of organizations of social welfare, especially after 1821. Such were the Philoptohos Adelphotis of Men (Men's Sorority for the Friends of the Poor), the parish committees in the Church of St. Athanasius, of the Hospital, of the Cemetery, etc.

His involvement in these organizations made them advance their function and it was very helpful for the national and social cause. The Hellenism of Macedonia came thus closer together in the Greek Community, the Bishopry, and the welfare organizations where the oppressed Greeks found relief as well as understanding for the solution of their bigger problems.

In 1876, during the crucial period for the Hellenism, Stephanos Tattis accepted his election as representative of the Greek Council of Elders of Thessaloniki and entered the Ottoman Parliament in Constantinople as Deputy of the Greek Community.

Further down in the study, there is ample discussion of Stephanos Tattis' great effort for the recognition of the Greek language by the Turkish administration as equal to the Turkish. Moreover, his endless struggle to boost the morale of the Greeks is noted as well as their fighting predisposition against two front efforts, that is against the Turks and the Bulgars.

Finally, a good deal of information about his involvement with the administration of the Greek Community of Thessaloniki is presented. He represented the Community for at least 25 years verifying at the same time, the sources of information. In 1891, he was elected again as Elder of Thessaloniki in recognition of his contribution to the national cause.

Stephanos Tattis devoted his effort for the safeguarding of the unity of Hellenism and the liberation of Greek areas during the early period (1880-1904). The Macedonian struggle finds him ready. Despite his age, he helped actively with all disposable means, morally and materially, the Organization.

He did not, however, enjoy the day of liberation of his beloved Thessaloniki and of Macedonia (1912-13) from the Turks because during the summer of 1910, suffering from an incurable, at that time, disease, he put an end to his agitated life.

The study covers all aspects of documenting and proving the general activity of Stephanos Tattis within the Society of the Turkish occupied Thessaloniki during the 19th Century.